

Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Kísérleti Fizikai Tanszék

Fedési exobolygók fotometriai vizsgálata és paramétereik pontosítása

Készítette: Barna Barnabás, csillagász MSc szakos hallgató
Témavezetők: Dr. Bíró Imre Barna, tudományos munkatárs
Dr. Borkovits Tamás, tudományos munkatárs
Dr. Szatmáry Károly, egyetemi docens

Szeged, 2012

Tartalomjegyzék

I. Célkitűzések.....	3
II. Exobolygók megfigyelése	3
Történeti áttekintés	3
Megfigyelési módszerek	4
Exobolygókutatás napjainkban	6
III. Mérések.....	8
Mérőeszközök	8
Célpontok.....	8
IV. Adatok kiértékelése	11
Képkorrekció és fotometria	11
Fedési bolygórendszerek szabad paramétereit	12
Tranzitidőpont meghatározása	15
Fényességváltozás időtartamának meghatározása	15
O-C diagram	16
V. Megfigyelt exobolygórendszerek.....	17
HAT-P-23b	17
Qatar-1b.....	18
HD189733b	19
CoRoT-2b.....	19
TrES-3b.....	19
WASP-3b	20
WASP-11b	21
VI. Mérési eredmények	22
HAT-P-23b	22
Qatar-1b.....	23
HD189733b	24
CoRoT-2b.....	25
TrES-3b.....	26

WASP-3b	26
WASP-11b	27
VII. O-C és tranzithossz-diagram analízis.....	28
HAT-P-23b	29
Qatar-1b.....	31
HD189733b	33
CoRoT-2b.....	35
TrES-3b.....	37
WASP-3b	39
WASP-11b	42
VIII. Eredmények összegzése.....	44
IX. Köszönetnyilvánítás.....	45
X. Hivatkozások.....	46

I. Célkitűzések

Az exobolygók, vagyis a más csillagok körül keringő bolygók vizsgálata a modern csillagászat talán leggyorsabban fejlődő ága, köszönhetően a megfigyelési és kiértékelési technikák új generációinak. A téma iránt a kutatók mellett nagy érdeklődést mutat a társadalom is, hiszen a földönkívüli élet kutatásában új lehetőségek adódtak; valamint a távoli jövőben akár az emberiség életében közvetlenül is szerepet játszhatnak ezen égitestek. Jelen pillanatban még viszonylag keveset tudunk a távoli bolygók alkotta rendszerekről. Ennek okai, hogy egyfelől a megfigyelési technológiák még nem állnak a kellő szinten, másrészt a rövid ideje tartó vizsgálatok miatt az adatsorok még túl rövidek bizonyos hosszútávú effektusok kimutatásához. Emiatt sok bolygórendszer esetében még az alapvető tulajdonságok – mint pl. az objektumok száma, tömege, mérete - tekintetében is nagy a bizonytalanság, valamint több jellemző (főleg pályaparaméterek) is változhat az idő múlásával. Mindkét esetben a rendszerek gyakori mérése és hosszú távú nyomonkövetése hozhat megnyugtató eredményt; ezért választottam munkám elsődleges feladatának az exobolygók megfigyelését.

A célobjektumok tranzitos exobolygórendszerek voltak, melyekben a csillaga előtt elhaladó planéta rendszeres időközönként fényességcsökkenést okoz. A megfigyelési technikák elsajátítása után igyekeztem minél több mérést végezni, hogy a saját adataim alapján pontosíthassam a bolygórendszerek geometriai- és efemerisz paramétereit. A mérési esték kiértékelését követően a fénygörbék analízisével megállapítottam a fedések időtartamát, valamint azok középidőpontját. Fő célkitűzésem ez utóbbiak felhasználásával a periódusértékek pontosítása, valamint olyan periódusváltozások keresése volt, amelyek a bolygórendszerek további objektumairól hordozhatnak információt.

II. Exobolygók megfigyelése

Történeti áttekintés

A távoli planéták gondolata már a 16. században is felmerült Giordano Bruno által, hiszen a Nap egyedi szerepének elvetése után logikus feltételezés, hogy a többi hasonló csillag is rendelkezzen a Földhöz hasonló égitestekkel. Bár az exobolygók kimutatásának módszereit már csak nem húsz évvel korábban megjósolták, a feldezésekre mégis a 1990-es évekig kellett várni, ekkora érték el a mérési technikák a kívánt pontosságot. Hogy melyik az első

felfedezett exobolygó, nem is annyira egyértelmű. 1988-ban bukkantak először bolygóra utaló jelekre a γ Cephei körül [1], de mivel a módszer radiális sebességmérésen alapult, így csak a csillag körül keringő égitest alsó tömegkorlátját tudták egyértelműen megállapítani. Az objektum így beleeshet a barna törpék kategóriájába, melyek átmenetet képeznek az óriásbolygók és a törpecsillagok között. Bár a következtetéseiket a kutatók a későbbiekben visszavonták, 2003-ban újabb mérések megerősítették, hogy bolygóról van szó [2]. Tisztább volt a helyzet a PSR 1257+12 katalógusszámú milliszekundumos pulzár esetében, amely körül a rádiójelek modulációja alapján Wolszczan és Frail 1990-ben és '92-ben két exobolygót is egyértelműen azonosított az Arecibo rádióteleszkóppal [3]. Tudományos körökben azonban még nagyobb érdeklődést váltott ki az első, Naphoz hasonló csillag körül keringő bolygó 1995-ös kimutatása. Mayor és Queloz az 51 Pegasi-t vizsgálva szintén radiális sebességméréssel talált rá a planétára [4]. A felfedezések kezdetben lassan növekvő száma a 2000-es években felbocsátott űrtávcsöveknek és földfelszíni programoknak köszönhetően ugrott meg: ma már több, mint nyolcszáz exobolygót ismerünk, közel 700 rendszerben.

A tőlünk való nagy távolságuk, csillagukhoz képest alacsony tömegük miatt az exobolygók kimutatása igen bonyolult feladat. A módszerek többsége a csillaguk fényességére vagy mozgására gyakorolt hatásukat vizsgálja. A legnagyobb változásokat ezekben az ún. forró Jupiterok okozzák, így a legtöbb felfedezés is ebbe a kategóriába esik. Ezek a bolygók igen kis sugarú pályán keringenek, ebből származik a magas hőmérsékletük; tömegük pedig nagyságrendileg több száz Föld-tömeg, akár csak a Jupiteré. Az első, Neptunuszhoz hasonló bolygót 2004-ben mutatták ki [5], 2005-ben pedig már a Földnél nem sokkal nagyobbakat is felfedeztek [6]. A legérdekesebb objektumok ezek közül kétség kívül a lakhatósági zónában keringő kőzetbolygók, amelyeken – a csillaguktól mért távolság alapján – akár folyékony víz is található.

Közvetlen megfigyelés

Mivel az extraszoláris bolygók igen kis szögtávolságra keringenek csillaguktól és saját fényvel nem rendelkeznek, ezért közvetlen kimutatásuk általában nem lehetséges. A kevés kivételes esetben is egy óriástávcső felbontóképessége szükséges a detektáláshoz, mint például a Gemini- vagy a Keck-távcsövek. Ezek a megfigyelések kivétel nélkül az infravörös tartományban készülnek, mivel a csillagától kapott fényt ilyen hullámhosszakon sugározza vissza a bolygó. Amennyiben a csillag-bolygó rendszert nem lehet megfelelően felbontani,

úgy az infravörös többletsugárzás is utalhat a bolygó létezésére, amely hozzáadódik a csillagnak hőmérsékleti sugárzásához.

Spektroszkópai módszer

Ha a vizsgált csillag nincs egyedül, úgy maga is keringést végez a rendszer tömegközéppontja körül. Ennek a mozgásnak a Földről látszó vetületét – a radiális komponens – vizsgálhatjuk spektroszkópai méréssel. A színekpvonalak hullámhosszai ugyanis a Doppler-eltolódásnak megfelelően a sebességgel arányos mértékben növekednek illetve csökkennek. Az eltolódás viszont igen kismértékű, aminek kimutatása komoly technikai kihívás. A jelenlegi rekorder a az Alpha Centauri B körül a közelmúltban felfedezett (ám még meg nem erősített) exobolygó, melynek hatására a csillag mindössze 0,51 m/s-os sebességgel mozog hozzánk képest [7]. Fontos megjegyezni, hogy mivel pusztán spektroszkópai úton nem tudjuk megállapítani a Naprendszer és a vizsgált bolygórendszer síkja által bezárt szöget (az inklinációt), a tangenciális sebességkomponens nem ismerjük. Következésképp a sebességváltozás legalább akkora, mint a kimért radiális sebességváltozás. Mivel a csillag sebessége egyenes arányban áll a bolygó tömegével, így utóbbi értékére is csak alsó korlátot tudunk megállapítani.

Pulzárjelek modulciója

A pulzárak olyan gyorsan forgó neutroncsillagok, melyek nagyon rövid periódusú (0,001-1 s) rádiójeleket bocsátanak ki. Amennyiben a pulzár rendszerében bolygó is található, úgy a pulzár is a közös tömegközéppont körül kering. Ez periódikus változást hoz létre a rádióimpulzusokban, akárcsak a spektroszkópai módszer esetében. Ebben az esetben viszont jóval precízebb tömegmérés válik lehetővé: kimutattak már a Földnél jóval kisebb bolygókat is. A neutroncsillagok II. típusú szupernóvarobbanás során jönnek létre – mivel valószínűtlen, hogy a rendszer többi tagja túlélne egy ilyen kataklizmát, ezért a kimutatott objektumok gyaníthatóan a robbanás után jöttek létre.

Fedési rendszerek

Abban az esetben, ha a bolygórendszer pályahajlásszöge 90 fokhoz közeli, a bolygó bizonyos időközönként elvonul csillaga előtt, 'csillagfogyatkozást' hozva létre. A földi megfigyelő ezt úgy érzékeli, hogy a csillag fényessége kis mértékben lecsökken, majd visszatér eredeti állapotába. A változás legfeljebb néhány század magnitúdós, így a felszínről vizsgálható rendszerek száma tovább csökken - az utóbbi tíz évben felbocsátott űrtávcsövek viszont már

tízezred magnitúdós pontossággal bírnak. Az ismert inklináció miatt számos paraméter becsülhető a tranzit jellegéből, mint például bolygó csillaghoz viszonyított méretaránya. Munkám során fedési rendszereket vizsgáltam; jellemzőiket és geometriájukat a Szabad paraméterek c. alfejezetben mutatom be.

Mindezek mellett még számos, speciális esetekben használható módszer létezik exobolygók kimutatására, úgy mint asztrometria, gravitációs lencsehatás vagy a csillag körüli porkorong perturbálásának megfigyelése.

Exobolygó kutatás napjainkban

A jelenlegi (2012. november 5-i) állapot szerint 843 extraszoláris bolygót ismerünk 665 rendszerben [8]. Ezek döntő többsége az utóbbi tíz évben elinduló és többségében a mai napig is tartó kutatási programoknak köszönhető, melyek közül a legfontosabbakat mutatom be az alábbiakban.

HATNet (Hungarian Automated Telescope Network)

A Bakos Gáspár által létrehozott program 2001-ben kezdte meg működését az arizonai Kitt Peak-en felállított HAT-1-es prototípussal. Ezen hat darab nagy látószögű, fényerős, 11 cm-es lencsés távcső vizsgálta az égboltot, teljesen automatizálva [9]. Azóta 8 további mérőrendszer készült a program keretében, melyeket a világ számos pontján állítottak fel. Jelenleg Arizonában négy, a hawaii Mauna Kea-n kettő műszer üzemel, a 2009-ben elindult HAT-South keretében pedig Ausztráliába, Namíbiába és Chilébe is kerültek távcsövek. A program igen sikeres, összesen 41 bolygót fedezett fel (közülük 3-at a WASP-pal együtt) [10].

OGLE (Optical Gravitational Lensing Experiment)

A lengyel csoport 1992-ben eredetileg a gravitációs mikrolencsék keresését tűzte ki célul, a az exobolygós felfedezések pusztán melléktermékként születtek meg. A program 2001-ben kezdődött harmadik fázisában szenteltek először külön figyelmet a bolygó kutatásnak. A többségében a chilei Las Campanas Obszervatóriumban készült mérésekkel 14 új extraszoláris planétát fedeztek fel, ezek közül nyolcat tranzitok fotometriájával [11].

TrES (Trans-atlantic Exoplanet Survey)

A 2004 óta működő program három automatizált távcsővel keres tranzitos rendszereket. A 10 cm-es, nagy látószögű műszereket Észak-Arizonában, Dél-Kaliforniában és a Kanári-szigeteken helyezték el. Segítségükkel öt exobolygót fedeztek fel [12].

SuperWASP (Wide Angle Search for Planets)

A program több egyetem nemzetközi együttműködéseként jött létre 2006-ban, hogy tranzitos rendszereket keressen az északi és déli égbolton egyaránt. Ehhez a Kanári-szigeteken és Dél-Afrikában helyeztek el egy-egy automatizált rendszert, melyeken nyolc darab 11 cm-es átmérőjű távcső kapott helyet. Az elrendezést úgy alkották meg, hogy egyszerre akár 500 négyzetfokos égbolt területet is lefedhetnek. A program első két évében még csak öt felfedezést hozott, de azóta a legsikeresebb földfelszíni program lett 79 exobolygó rendszerével [13].

CoRoT (Convection, Rotation and Planetary Transits)

A Francia Űrügynökség az ESA-val karöltve 2006 végén indította műholdját, melynek két fő feladatot szántak. Csillagok asztroszeizmológiai mérése során Nap-típusú oszcillációkat, valamint fedési exobolygókat is kutat. A 27 cm-es távcsővel a légkör zavaró hatása nélkül már nem csak forró Jupitereket lehet kimutatni. A 2009-ben felfedezett CoRoT-7b jelű exobolygó például csak 0,0004 magnitúdós fényváltozást okoz csillaga fényességében, becsült tömege pedig 0,015 Jupiter-tömeg, így ez az első megtalált Szuper-Föld. A kétszeresen is meghosszabbított misszió végét 2015-re tervezik [14].

Kepler űrtávcső

A közelmúlt nagy szenzációja volt a 2009 márciusában fellőtt Kepler űrszonda, amely a CoRoT-val ellentétben a Nap körüli pályán kering, a Föld mögött fokozatosan lemaradva. A Schmidt korrekciós lemezzel felszerelt teleszkóp 95 cm átmérőjű, 105 négyzetfokos látómezejét folyamatosan ugyanabba az irányba, a Hattyú és a Lant csillagképek határára fordítja. Az égbolt ezen területén több tízezer csillag fényességét méri, pontossága pedig meghaladja a 0,00001 magnitúdót. Mint minden tranzitos úton talált exobolygójelölt esetében, úgy a Kepler felfedezéseit is spektroszkópiai úton meg kell erősíteni. Ezeket a méréseket a hawaii Keck Observatóriumban végzik, a felfedezéseket pedig évente egyszer közlik. A hosszú folyamat miatt jóval gyorsabban nő bolygó jelöltek száma, mint a megerősítéseké, a legfrissebb adat szerint a számuk 2326 volt. A radiális sebességmérésen alapuló módszer idáig 56 rendszer esetében igazolta planéták jelenlétét [15].

III. Mérések

Mérőeszközök

2012 júliusában kezdtem meg exobolygók megfigyelését a Baján, a Bács-Kiskun Megyei Csillagvizsgáló Intézetben. Az itt használt Bajai Asztrofizikai Robot Távcső [16] villás ekvatoriális mechanikával rendelkezik. A módosított Cassegrain-elrendezésű teleszkóp paraboloid főtükre 50 cm átmérőjű, látószöge 1,5°. A hozzá kapcsolt 16 megapixeles Alta u16-os CCD kamera ebből 42x42 ívmásodperces területet használ ki. A távcsövet a nemkívánatos, szórt fényre korrigálták, ezzel nagymértékben javítva a készíthető képek minőségét. A CCD chipek esetében fellépő sötétzaj csökkentése miatt Peltier-elemmel hűthető a kamera, a légköri hőmérséklet függvényében -5 és -20 °C közötti hőmérsékletre. A kamera előtt található a szűrőrendszer, mely korábban a Johnson-féle UBVR-féle szűrőkkel volt felszerelve; 2012 szeptembere óta viszont g-r-i-z színszűrők vannak a szűrőváltóban, alkalmazkodva ezzel a megfigyelő csillagászat világtrendjéhez.

Egy alkalommal, szeptember 25/26-án éjjel a Szegedi Csillagvizsgáló 40 cm-es távcsövével is sikerült mérnem. Ekkor Baján is ugyanazt az exobolygó fedést figyelték meg, így lehetővé vált számomra, hogy a WASP-11b exobolygó tranzitján végzett mérésekkel összehasonlíthassam a szegedi és bajai távcsövek képességeit (33. oldal). A teleszkóp Newton-elrendezésű és a bajaihoz hasonlóan villás ekvatoriális mechanika mozgatja. A detektor jelenleg egy ST-7-es CCD kamera, a szűrőváltóban pedig a Johnson-féle színszűrők kaptak helyet [17].

Itt jegyezném meg, hogy a saját mérési eredményeimen túl lehetőséget kaptam, hogy mások még fel nem dolgozott megfigyeléseit fotometriai kiértékelésnek vethessem alá és az adatokat felhasználhassam. Így került az eredmények közé egy mérés a piszkéstetői 60/90/180 cm-es Schmidt-távcsővel is.

Mivel célom az időparaméterek pontosítása volt, ezért az időmérés kritikus szerepet kapott. Az időpontokat a csillagászatban szokásos heliocentrikus Julián-dátumban adtam meg, így az eredményeim összehasonlíthatóakká váltak az adatbázisokban és cikkekben található tranzitidőpontokkal. Az állandó pontosság érdekében a bajai obszervatórium szervere óránként szinkronizálja a saját óráját egy atomórával. A módszernek köszönhetően a tesztek

szerint az eltérés soha nem volt nagyobb 0,01 másodpercnél. A szegedi csillagvizsgálóban minden mérés előtt kell elvégezni ezt a szinkronizálást.

Célpontok

A mérendő objektumok kiválasztásánál az elsődleges szempont a csillagok fényessége illetve fényességváltozása volt, amelyek megfigyelésére a távcső még alkalmas. A csillagok látszólagos fényességét a csillagászatban általában magnitúdóban (mag) adják meg:

$$m = -2,5 * \log \frac{F}{F_0} \quad (1)$$

ahol F a vizsgált csillag, F_0 pedig az összehasonlító, 0 magnitúdós csillag fluxusa. A leghalványabb kifotometrált csillag (Qatar-1b) 12,84 magnitúdós volt [8], a tapasztalat azonban azt mutatja, hogy szűrő nélküli mérés és 60 másodpercesnél hosszabb expozíciós idő esetén ez a határérték több magnitúdóval is kitolódhat. A fénygörbeillesztés miatt (lásd lent) azonban fontos szempont az időfelbontás, amely áttételesen a megfigyelhető csillagok fényességnek is határt szab. Saját méréseimnél ezért az expozíciós időt legfeljebb egy percesnek választottam, így a CCD chip kiolvasásával együtt 68 másodpercenként készült el egy felvétel. Mivel a legrövidebb megfigyelt fedések is ennél nagyjából hetvenszer tovább tartottak, így az időfelbontás megfelelőnek bizonyult. Más volt a helyzet a fényességváltozással. A legkisebb változás $\sim 0,001$ mag volt (HAT-P-23b), amellyel közel kerültem a távcső határértékéhez. A fényességek meghatározása ugyanis gyakorta járnak 0,01-0,02 mag-os szórással, amely értékek között 'elveszhet' a tranzit-gödör.

A mérések megtervezéséhez elengedhetetlen a tranzitok előrejelzése. Ehhez a Cseh Asztronómiai Társaság adatbázisát (ETD) használtam [18], melyben 165 exobolygó paraméterei találhatóak, valamint mindegyik esetében feltöltött mérési eredmények. A megadott földrajzi hosszúság- és szélesség-koordináták alapján az oldal minden bolygó esetében a következő egy évre vonatkozó fedéseket is kilistázza, szűrve a mérésre alkalmatlan (pl. nappali tranzit, 20 fok alatti csillagmagasság) eseményeket. Kutatásom kezdeti fázisában ezen mérési ajánlatok alapján olyan célpontokat választottam, melyeknél számos (O-C analízishez) vagy éppen csekély mennyiségű fénygörbe gyűlt eddig össze (tranzitparaméterek pontosításához). A későbbiek folyamán a már mért exobolygókra fókuszáltam, hogy további adatokra tegyek szert tranzitidőpont-változás terén.

Saját méréseim:

Dátum	Exobolygó	Expozíciós idő	Színszűrő	Helyszín
2012.07.03.	HAT-P-23b	60	nincs	Baja
2012.07.16.	WASP-3b	20	nincs	Baja
2012.07.18.	HD189733	15	V	Baja
2012.07.20.	TrES-3b	60	nincs	Baja
2012.07.28.	CoRoT-2b	60	nincs	Baja
2012.07.28.	Qatar-1b	60	nincs	Baja
2012.07.31.	Qatar-1b	60	nincs	Baja
2012.09.25.	WASP-11b	45	nincs	Szeged
2012.10.19.	HAT-P-23b	60	g	Baja
2012.10.20.	Qatar-1b	60	g	Baja

1. táblázat Az általam végzett exobolygótranszit-mérések összefoglalása

További felhasznált mérések:

Dátum	Exobolygó	Expozíciós idő	Színszűrő	Helyszín	Megfigyelő
2011.02.27.	Qatar-1b	45	V	Piszkéstető	Ordasi András
2012.03.16.	WASP-3b	45	R	Baja	Borkovits Tamás
2012.08.18.	HAT-P-23b	60	nincs	Baja	Bíró Imre Barna
2012.08.27.	HD189733b	9	g	Baja	Bíró Imre Barna
2012.09.25.	WASP-11b	60	r	Baja	Borkovits Tamás
2012.09.26.	HAT-P-23b	60	nincs	Baja	Bíró Imre Barna

2. táblázat A felhasználásra kapott mérések összefoglalása

IV. Adatok kiértékelése

Képkorrekción és fotometria

A mérések kiértékelésének első lépése a képminőség javítása, ehhez a mérések során készült kalibrációs képeket használtam fel, mindegyik típusból 5-15 db-ot. A skyflat képeket esti vagy hajnali szürkület idején kell elkészíteni, mindig ugyanazon szűrővel, amellyel az objektumképek is készültek. Célja, hogy a távcső tükrére került porszemek okozta 'füstkarikákat' és a CCD chip nagyobb léptékű hibáit (pl. halott pixel miatti sorhiba) eltávolítsuk, valamint az pixelek eltérő érzékenységét kiküszöböljük. Az expozíciós időre nincs korlátozás, ügyelni kell viszont arra, hogy a pixelek intenzitásértéke nagyjából 5000 feletti legyen és ne égjen be sehol sem a kép. A korrekciós felvételek második csoportja a dark képek, ekkor a zárt kamera egy sötétképet készít, amellyel kielemezhető az elektronok termikus mozgásából adódó sötétzaj. Ennek csökkentése érdekében a Peltier-elemmel hűtöttem a kamerát, -5 és -18 °C közötti hőmérsékletre. Ideális esetben a darkok és az objektumképek expozíciós ideje megegyezik, ha azonban ettől eltér, a zaj skálázásával nem lesz nagy mértékű eltérés. Fontos viszont, hogy az objektum-, flat- és dark-képek mind ugyanazon a hőmérsékleten készüljenek. A kalibrációs képek utolsó csoportja a bias, amely nulla expozíciós felvételeket jelent, megállapítva ezzel a CCD pixelek nullszintjét és a kiolvasás ideje alatt keletkező dark-jelet.

A korrekciókat az IRAF (Image Reduction and Analysis Facility) programcsomag [19] Bíró Imre Barna által módosított elemeivel végeztem (*ujbajaccd*). Ennek első lépéseként a bias képek átlagoltam, majd ennek felhasználásával a többi képet is korrigáltam. Ezután darkokat is átlagoltam, majd az így készült átlagos sötétképet levontam az azonos hőmérsékleten készült flat- és objektumképekből. Végezetül a bias- és dark-korrekción átesett skyflateket medián-kombináltam (több fajta készítése esetén csak azonos szűrővel készületeket) és ezzel is korrigáltam az objektumképeket. Mindezen feladatokat a képek megfelelő előkészítése (képtípusok fejlécbe írása, obszervatórium beállítása) után az *ujbajaccd kepproc* nevű taszkjával egy lépésben el tudtam végezni.

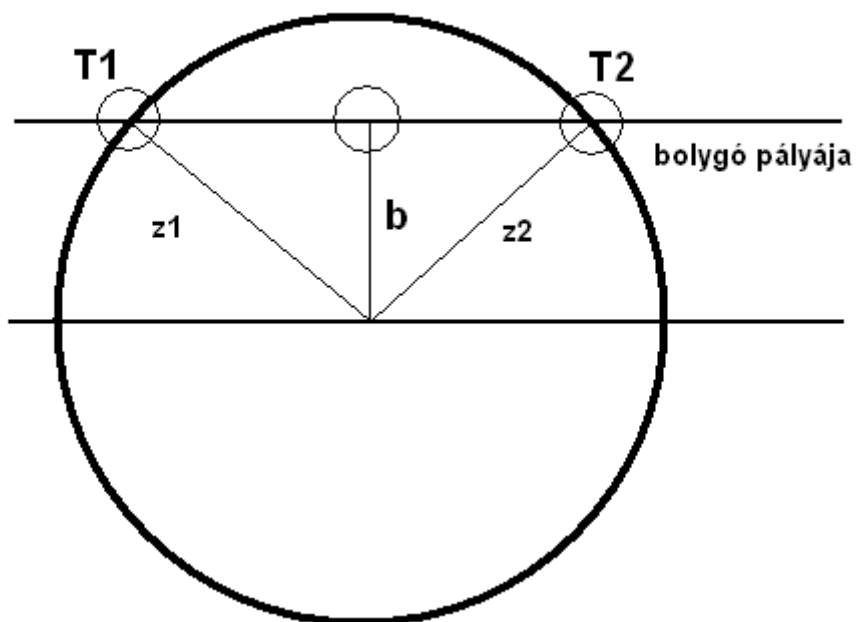
Ezek után a *csillvadasz* taszk segítségével beazonosítottam minden egyes képen a fellelhető csillagokat, melyek eredménye minden objektumkép esetében egy hosszú lista fájl a csillagok pixelkoordinátaival. A listák nem egyeznek meg, mivel egyrészt a távcső vezetésében lévő apró pontatlanságok miatt a csillagok kis mértékben elmozdulnak a

képeken; másrészt az ég háttérfényességének csökkenésével a csillagok száma is változik a képeken. Mivel nem volt szükségem az összes csillagra, ezért egy jó minőségű képet referenciának választva kiválogattam annak listájából a célobjektum és 9-10 összehasonlítható szánt csillag koordinátáit. A referenciakoordinátalistaival a *koextract* taszk összehasonlítja minden kép saját koordinátalistaját és beazonosítja azokban a kiválasztott csillagokat.

Ezek után már nincs akadálya fotometriának, amit a *phot* taszkkal végeztem el. A fényességmérést 12 különböző apertúrával végeztem el 4-től 12 pixelig, mivel nem könnyű előre megjósolni, hogy a különböző csillagprofilok mely pixelsugár esetén adnak kisebb hibát. A program lefutása után egy igen hosszú koordináta- és magnitúdólista az eredmény. Megjegyzendő, hogy ezek a fényességértékek nem a fentebb említett magnitúdóskála értékei, viszont különbségeik megfelelnek a skála definíciójának. A listafájl nehezen elemezhető tartalmát az *lcmind* taszk rendeztem jól kezelhető táblázatos formába, majd a *gkmosaic* programmal jelenítettem meg páronként a csillagok fényességkülönbségét. Ezek a differenciális fénygörbék megkönnyítették a megfelelő összehasonlítható csillagok kiválasztását. A legtöbb csillag esetén elég volt egy összehasonlítót választani, a halványabbak vagy rosszabb minőségű mérések esetében 3-4 csillag fényességének átlagát használtam erre a célra. Az *lcmind* által legyártott táblázatokból kinyertem a képek készítésének heliocentrikus Julián-dátumát (HJD), a célobjektum és az összehasonlítható magnitúdóinak különbségét, valamint a hibáikat. Utóbbiak négyzetösszegét kiszámítva állapítottam meg a fényességértékek hibáját. Ezeket a HJD-k függvényében ábrázoltam a *gnuplot* programmal.

Fedési bolygórendszerek szabad paraméterei

Az így kapott diagram pontjaira egy elméleti modell alapján számolt görbét (fénygörbét) illeszthetünk, melynek segítségével meghatározhatjuk a fedés középideőpontját illetve a rendszer geometriájának paramétereit. Ez utóbbiak egyszerűen megmutathatóak az 1. ábrán.

1. ábra Fedési exobolygórendszer geometriája

A fedés hossza a belépés (T_1) és a kilépés (T_2) időpontjának különbsége, a tranzitidőpontot pedig ennek a felénél definiáljuk

$$T_0 = T_1 + \frac{T_2 - T_1}{2}. \quad (2)$$

T maximális, amikor a planéta a csillag látszólagos korongjának közepénél lép be, az ettől való eltérést impakt paraméternek nevezzük és egyszerűen számítható:

$$b = \frac{a \cdot \cos i}{R_*} \quad (3)$$

ahol i a rendszer inklinációja, R_* a csillag sugara, a pedig a bolygó pályájának félnagy tengelye. A fedés hossza és a közép-időpont mellett a fénygörbe legfontosabb jellemzője a tranzit mélysége. Ennek a magnitúdóban kifejezett értéke ΔF fluxusváltozástól függ:

$$m - m_0 = -2,5 * \log_{10} 1 - \Delta F \quad (4)$$

ahol m_0 a fedés előtti, ún. plató fényessége, m pedig a fedés közép-időpontjában a fényességérték.

A fluxusváltozás két változótól függ, a bolygó és a csillagkorong területének arányától (p^2), valamint a bolygó csillagának középpontjától mért látszólagos távolságától (z). Utóbbi paraméterre azért van szükség, mert a csillagkorong pereme sötétebb, mint a középső terület. Megmutatható, hogy amennyiben a sugárárány nem nagy ($p < 0,2$) [20], úgy a szélsötétedés az alábbi módon írható le:

$$\frac{I}{I_0} = 1 - u(1 - \cos \varphi), \quad (5)$$

ahol I_0 a csillag közepe felől érkező, I pedig ezzel egy φ szöget bezáró irányból érkező intenzitás; u a szélsötétedési együttható. Az illesztések során ennek értékét általában 0,5-nek veszik, ami jó közelítésnek felel meg [21]. A z és p paramétereket másképp is kifejezhetjük:

$$p = \left(\frac{A_b}{A_*}\right)^{0,5} = \frac{R_b}{R_*} \quad (6)$$

$$z = (b^2 + v^2 * (t - T_0)^2)^{0,5} \quad (7)$$

Az 1. ábrán látható derékszögű háromszög alapján számítható az utóbbi képlet, melyben v a bolygó keringési sebessége, t pedig az idő változó. Ha a bolygó a csillag korongjának szélén van, a fenti képlet átírható az alábbi alakba:

$$R_*^2 = b^2 + \left(\frac{T*v}{2}\right)^2 \quad (8)$$

amelyből v értéke kifejezhető. A sebesség értékét visszahelyettesítve (6)-ba:

$$z = \left(b^2 + \frac{4 * R_*^2 - b^2}{T^2} * (t - T_0)^2\right)^{0,5} \quad (9)$$

Mindezek alapján összefoglalható, hogy a fénygörbét meghatározó szabad paraméterek T , b , p , m_0 , valamint T_0 értékek. Megjegyzendő, hogy a bolygót ebben a modellben átlátszatlan, fekete korongként kezeltük; továbbá, hogy m_0 , valamint u értékek hullámhosszfüggő mennyiségek.

Tranzitidőpont meghatározása

Munkám következő lépéseként minden megfigyelt exobolygórendszer esetében meghatároztam a csillag fedésének középideőpontját (T_0), amely az O-C diagram segítségével a periódus pontosításához-, esetleg annak változásának kimutatásához szükséges. Mindehhez Pál András által készített *lfit* nevű programot vettem igénybe, amely kiválóan alkalmas fedési rendszerek fénygörbe illesztésére. Az előző alfejezetben említett öt szabad paraméter közül bármelyiket meg lehet adni vagy lehet illeszteni. Ez utóbbi esetben a program az adott paraméter bevitt értékét pontosítja az adatsor alapján. Fontos, hogy egyszerre nem szerencsés sok paramétert illeszteni, mivel akkor nagy lesz az illesztendő fénygörbe bizonytalansága. Minden exobolygótranszit esetén először a plató fényességét (m_0) és a középideőpontot (T_0) illesztettem; előbbi könnyedén megállapítható és a további számításokban fixnek vehető, utóbbi esetében pedig a rossz periódusértékek miatt jelentős különbség is felhalmozódhatott az előre jelzett értékhez képest. Amennyiben úgy találtam, hogy a reziduál szórása csökkenthető, a többi paraméter illesztésével is megpróbálkoztam. A program egyben ábrázolja is *gnuplot*-ban az adatpontokra illesztett fénygörbét (VI. fejezet). Végül a T_0 időpontokat az egyes csillagok O-C grafikonjaihoz használtam fel (VII. fejezet).

Fényességváltozás időtartamának meghatározása

A fénygörbe analízisének második lépéseként igyekeztem minél pontosabban megállapítani a fedési hosszát. Ennek kétféle definiálása is előfordul a szakirodalomban. Az *lfit* által használt T paraméter csak a teljes fedés idejét veszi figyelembe, míg az adatbázisok a bolygó- és csillagkorong első és utolsó érintkezése között eltelt időtartamot tüntetik fel. Hogy elvégezhessem az ezekkel való összehasonlítást, a T meghatározását a már említett honlapon [18] található interaktív illesztőprogrammal végeztem el, adottnak véve az *lfit*-tel már meghatározott középideőpontot. A kapott értékeket *gnuplot*-ban ábrázoltam a ciklusszám függvényében, esetleges változásokat keresve. A tranzitidőtartam megváltozását magyarázhatja a csillag forgásból adódó lapultsága, mely perturbációs hatásán keresztül befolyásolhatja a fedési hosszakat. A perturbáló erő származhat akár a rendszer további komponensétől: újabb bolygótól, vagy exoholdtól is. Ezeknek az effektusoknak szinte kivétel nélkül hatása van az O-C diagramra, ezért is érdemes ezeket együtt vizsgálni.

O-C diagram

A periodikus változások nyomonkövetésére a csillagászatban általában O-C diagramot használnak. Segítségével gyorsan és könnyen azonosítható a korábban meghatározott periódusidő pontatlansága illetve az esetleg időben változó periódus is. Elkészítéséhez saját mérési adatainkon kívül szükséges egy referencia tranzitidőpont (E_0), illetve a kérdéses periódus értéke (P). A vizsgált periódusra így a tranzit számított (angolul *calculated*, C) időpontja:

$$C = E_0 + n * P \quad (10)$$

ahol n a referenciaponttól periódusok vagy másképpen epochák száma. Az O-C diagramon az epochák vagy a Julián-dátum függvényében szerepel a megfigyelt (*observed*: O) és a számított tranzitidőpontok különbsége. Amennyiben a korábban kimért tranzitidőpont és periódus idő is helyes volna, úgy az adatpontokra illesztett függvényként egy $y=0$ értékű egyenest kapnánk. Általában viszont az egyenesnek meredeksége is van, illetve nem feltétlenül a 0 pontban metszi az y tengelyt. Előbbi esetben a periódusidő szorult pontosításra (a meredekség az általunk használt és a valódi periódus különbsége), míg utóbbinál a referenciaidőpont meghatározása volt hibás.

Amennyiben a periódus időben egyenletesen változik, a diagram eltér az egyenestől. A fix periódustól való egyre nagyobb különbségek miatt az O-C értékek egy másodfokú függvényt fognak kirajzolni (megjegyzés: a diagram ugyan diszkrét értékekből áll, elegendő adatpont esetén viszont kvázifolytonosnak tekinthető). Az illesztett parabolával a periódusváltozási ráta mellett a perióduskorrekciót is meghatározhatjuk, mivel ezt a függvény adott pontjában számolt deriváltja adja meg [22].

A periódusidő azonban periodikusan is változhat. Exobolygórendszerek esetében ennek okozója általában egy harmadik objektum, amelynek gravitációs hatása miatt a vizsgált fedési rendszer távolsága folyamatosan változik a megfigyelőhöz képest. A csillag fényének így hol hosszabb, hol rövidebb utat kell megtenni, amiből következik a jel (esetünkben a bolygótranzit) időbeli periodikus modulációja. A jelenség neve fény-idő effektus és az O-C diagramon mindez szinuszos függvényként jelentkezik [23]. Fedési kettőscsillagoknál ez a jelenség számos esetben felbukkan, exobolygórendszerek esetében viszont ezek a változások jóval kisebb mértékűek és a rendelkezésre álló rövid adatsorok csak ritkán bizonyultak

elegendőnek a periodikus változások kimutatásához. Azonban a szinusz függvény sorfejtéséből adódik, hogy kis szakaszokon jól közelíthető egy másodfokú polinommal. Amennyiben tehát egy fedési exobolygó O-C értékeire az egyenesnél jobban illeszkedik egy periodikus függvény részét helyettesítő parabola, úgy a rendszerben további komponens valószínűsíthető. Munkám végső célkitűzése ilyen periódusváltozások, másik nevükön TTV-k (az angol 'transit-timing variation' kifejezésből) kimutatása volt exobolygóknál.

V. Megfigyelt exobolygórendszerek

Munkám során összesen tíz éjszaka alatt nyolc különböző exobolygó tizenegy tranzitját követtem nyomon, mindezek mellé pedig további öt adatsort bocsájtottak rendelkezésemre. Az alábbiakban sorra bemutatom a kutatott rendszereket. A táblázatokban szereplő adatok származási helye a következő:

Fényességváltozás, periódus, referencia tranzitidőpont, fedés hossza – Exoplanet Transit Database [18]. A fényességváltozást és a tranzitidőtartamot magam is minden adatsor esetében megállapítottam, ezeket az Eredmények c. fejezetben közlöm. Hasonlóan jártam el az null-epocha és a periódus esetén is, amelyeket az O-C diagramok elemzésével igyekeztem pontosítani.

Impakt paraméter (b), sugárárány (p) – Pál András által készített exobolygó adatbázis [24]. A fénygörbe illesztések során olykor ezeket az adatokat is illesztettem az adatsoraimhoz, az ilyenkor kapott új értékeket szintén az Eredmények fejezetben adom meg.

A többi adat az Extrasolar Planet Encyclopedia-ból [8] katalógusból származik. A fényességváltozás. Megjegyzendő, hogy a táblázatban szereplő látszó fényesség, illetve fényességváltozás értékek V színszűrő esetében értendők.

HAT-P-23b

A Delfin csillagképben, tőlünk 1282 fényévre található csillag 11,94 magnitúdós. A G5-ös, vagyis a Napunkhoz hasonló színképtípusú csillag körül 2010-ben fedezték fel a több, mint kétszeres Jupiter-tömegű objektumot, amelynek sugara csak 1,4-szerese a Naprendszer legnagyobb bolygójáénak. Mindössze 0,023 csillagászati egységre (CSE) kering központi égitestjétől, emiatt felszíni hőmérséklete a 2000 K-t is meghaladja. Közelsége és pályája

miatt csillaga még jóval a vörös óriás fázisa előtt, valószínűleg a következő 7-8 millió évben elnyeli a bolygót [25].

Csillag	HAT-P-23	Bolygó	HAT-P-23b
Tömeg (M_{Nap})	1,13±0,035	Tömeg (M_{Jup})	2,09±0,11
Sugár (R_{Nap})	1,203±0,035	Sugár (R_{Jup})	1,368±0,09
Látszó fényesség (mag)	11,94	Félnagy tengely (CSE)	0,0232±0,0002
Fényességváltozás (mag)	0,0011	Periódus (nap)	1,212884
Színképtípus	G5	Ref. tranzitidőpont (HJD)	2454852,26464
Felszíni hőmérséklet (K)	5905±80	Fedés hossza (min)	130,75
RA (h:m:s)	20:24:30	Impakt paraméter	0,324
DEC (°)	+16:45:44	Sugárarány (R_b/R_*)	0,1169

3. táblázat A HAT-P-23 rendszer csillagának és bolygójának főbb adatai

Qatar-1b

A Qatar Exoplanet Survey Új-Mexikóba telepített berendezése, mely 4 db 40 cm-es és 1 db 20 cm-es fókuszú lencsés távcsővel vizsgálja az égboltot, 2010-ben fedezte fel első exobolygóját [26]. A csillag egy fémben gazdag vörös törpe, mely 550 fényévnire van a Naprendszerünkől a Sárkány csillagkép irányában. 0,023 CSE-s pályafélnagy tengelyével szintén forró Jupiternek számít, tömege nagyon közel van az óriásbolygóéhoz.

Csillag	Qatar-1	Bolygó	Qatar-1b
Tömeg (M_{Nap})	0,85±0,03	Tömeg (M_{Jup})	1,09±0,084
Sugár (R_{Nap})	0,823±0,025	Sugár (R_{Jup})	1,164±0,045
Látszó fényesség (mag)	12,84	Félnagy tengely (CSE)	0,02343±0,00026
Fényességváltozás (mag)	0,0204	Periódus (nap)	1,420033
Színképtípus	K	Ref. tranzitidőpont	2455518,4102
Felszíni hőmérséklet (K)	4861±125	Fedés hossza (min)	96,7
RA (h:m:s)	20:13:32	Impakt paraméter	0,696
DEC (°)	+65:09:43	Sugárarány (R_b/R_*)	0,1455

4. táblázat A Qatar-1 rendszer csillagának és bolygójának főbb adatai

HD189733b

A lista csillagai közül magasan a legfényesebb 7,67 mag-os fényességével. A Róka konstelláció csillaga ugyan csak egy narancs színű törpe, távolsága viszont mindössze 65 fényév. Jelentős méretű csillagfoltokkal rendelkezik, amelyek akár 1,5 %-os fényességcsökkenést is okozhatnak [27]. A rendszer valójában két csillagot is tartalmaz: a HD189733B egy vörös törpe, mintegy 200 CSE-re társától [28] – a 2005 óta ismert bolygó viszont csak az A komponens körül kering. A forró Jupiter típusú bolygó különlegessége, hogy légkörében a spektroszkópiai mérések vízgőzt és szén-dioxidot mutattak ki [29] – ez alapján az említett molekulák más csillagok körül is nagy mennyiségben fordulhatnak elő .

Csillag	HD189733A	Bolygó	HD189733b
Tömeg (M_{Nap})	0,8±0,4	Tömeg (M_{Jup})	1,138±0,025
Sugár (R_{Nap})	0,788±0,051	Sugár (R_{Jup})	1,138±0,077
Látszó fényesség (mag)	7,67	Félnagy tengely (CSE)	0,03142±0,00052
Fényességváltozás (mag)	0,0204	Periódus (nap)	2,2185733
Színképtípus	K1-K2	Ref. tranzitidőpont	2453988,80336
Felszíni hőmérséklet (K)	4980±200	Fedés hossza (min)	109,6
RA (h:m:s)	20:00:43	Impakt paraméter	0,6245
DEC (°)	+22:42:39	Sugárárány (R_b/R_*)	0,1485

5. táblázat A HD189733 rendszer csillagának és bolygójának főbb adatai

CoRoT-2b

A CoRoT-2 egy a Naphoz nagyon hasonló, fősorozatbeli csillag 970 fényévre tőlünk a Vízöntő csillagképben. Bár halvány csillagról van szó, a fedés megfigyelését nagy mértékben megkönnyítette, hogy fényességcsökkenése közel 0,03 mag-os. Ez a meglehetősen nagy érték ritka az exobolygók körében és annak köszönhető, hogy a bolygó még a Jupiternél is másfélszer nagyobb. A csillagnak a HD189733-hoz hasonlóan egy távoli törpe csillagtársa is létezik [30].

Csillag	CoRoT-2A	Bolygó	CoRoT-2b
Tömeg (M_{Nap})	0,97±0,06	Tömeg (M_{Jup})	3,31±0,16
Sugár (R_{Nap})	0,902±0,018	Sugár (R_{Jup})	1,465±0,029
Látszó fényesség (mag)	12,57	Félnagy tengely (CSE)	0,0281±0,0009
Fényességváltozás (mag)	0,0322	Periódus (nap)	1,7429935

Színképtípus	G7V	Ref. tranzitidőpont	2454237,53556
Felszíni hőmérséklet (K)	5575±66	Fedés hossza (min)	136,8
RA (h:m:s)	19:27:07	Impakt paraméter	0,253
DEC (°)	+01:23:02	Sugárárány (R_b/R_*)	0,167

6. táblázat A CoRoT-2 rendszer csillagának és bolygójának főbb adatai

TrES-3b

A Herkules csillagkép Nap-típusú, ám jóval fémszegényebb csillaga körül keringő óriásbolygó nagyon rövid, mindössze 31 órás periódussal rendelkezik. A csillag fényessége és annak változása hasonló a Corot-2-éhez, mivel ebben a rendszerben is nagy a bolygó-, illetve a csillag sugárának aránya. Az égbolton elfoglalt helye és a nagy tranzitmélysége miatt ez az egyik legtöbbet megfigyelt exobolygórendszer.

Csillag	TrES-3	Bolygó	TrES-3b
Tömeg (M_{Nap})	0,924±0,04	Tömeg (M_{Jup})	1,91±0,07
Sugár (R_{Nap})	0,813±0,027	Sugár (R_{Jup})	1,305±0,09
Látszó fényesség (mag)	12,4	Félnagy tengely (CSE)	0,0281±0,0009
Fényességváltozás (mag)	0,0291	Periódus (nap)	1,30618608
Színképtípus	G	Ref. tranzitidőpont	2454538,58069
Felszíni hőmérséklet (K)	5720±150	Fedés hossza (min)	77,4
RA (h:m:s)	17:52:07	Impakt paraméter	0,8154
DEC (°)	+37:32:46	Sugárárány (R_b/R_*)	0,1637

7. táblázat A TrES-3 rendszer csillagának és bolygójának főbb adatai

WASP-3b

A már 2007-ben felfedezett bolygó tőlünk 730 fényévre, a Lyra csillagképben található. Az F színképosztályú csillag körül 1,8 napos periódussal keringő forró Jupiter az átlagosnál melegebb, 2000 K felszíni hőmérsékletű. A rendszer különlegessége, hogy 2010-ben a periódusidő értékében folytonos változásra bukkantak, ami akár egy újabb bolygó jelenlétére is utalhat [31].

Csillag	WASP-3	Bolygó	WASP-3b
Tömeg (M_{Nap})	1,24±0,11	Tömeg (M_{Jup})	2,06±0,13
Sugár (R_{Nap})	1,31±0,12	Sugár (R_{Jup})	1,454±0,084
Látszó fényesség (mag)	10,64	Félnagy tengely (CSE)	0,0313±0,0001
Fényességváltozás (mag)	0,0123	Periódus (nap)	1,846835
Színképtípus	F7V	Ref. tranzitidőpont	2454143,8504
Felszíni hőmérséklet (K)	6400±100	Fedés hossza (min)	137
RA (h:m:s)	18:34:32	Impakt paraméter	0,505
DEC (°)	+35:39:42	Sugárárány (R_b/R_*)	0,103

8. táblázat A WASP-3 rendszer csillagának és bolygójának főbb adatai

WASP-11b

Másik nevén HAT-P-10b. 2008 áprilisában jelent meg a SuperWASP csapat cikke a felfedezésről (koordináták nélkül), ám a megerősítéshez további mérésre volt szükség. 2008 szeptember 26-án a HAT-Net program az arxiv.org-on jelentette meg az új felfedezés HAT-P-10b néven, míg ugyanezen a napon az Extrasolar Planets Encyclopedia-ban is preprint jelent meg a WASP-11b megerősítéséről [32]. A többi megfigyelt bolygóhoz képest távolabb kering csillagától, ezt jelzi 3,7 napos periódusa is. Sugara szinte pontosan egyezik a Jupiterével, ám tömege jócskán elmarad tőle – sűrűsége mindössze $0,6 \text{ g/cm}^3$, ami még a Szaturnuszénál is kisebb. Mivel az exoplanet.eu katalógusának idevonatkozó része nem érhető el, az alábbi táblázat adatait a HAT-Net program felfedezést taglaló cikkéből vettem át [33].

Csillag	WASP-11	Bolygó	WASP-11b
Tömeg (M_{Nap})	0,83±0,03	Tömeg (M_{Jup})	0,487±0,018
Sugár (R_{Nap})	0,79±0,02	Sugár (R_{Jup})	1,005±0,03
Látszó fényesség (mag)	11,89	Félnagy tengely (CSE)	0,0435±0,0006
Fényességváltozás (mag)	0,0123	Excentricitás	-
Színképtípus	K	Periódus (nap)	3,722469
Felszíni hőmérséklet (K)	4980±60	Ref. tranzitidőpont	2454729,90631
Fémesség [Fe/H]	0,13±0,08	Fedés hossza (min)	159
RA (h:m:s)	03:09:29	Impakt paraméter	0,283
DEC (°)	+30:40:25	Sugárárány (R_b/R_*)	0,103

9. táblázat A WASP-11 rendszer csillagának és bolygójának főbb adatai

VI. Mérési eredmények

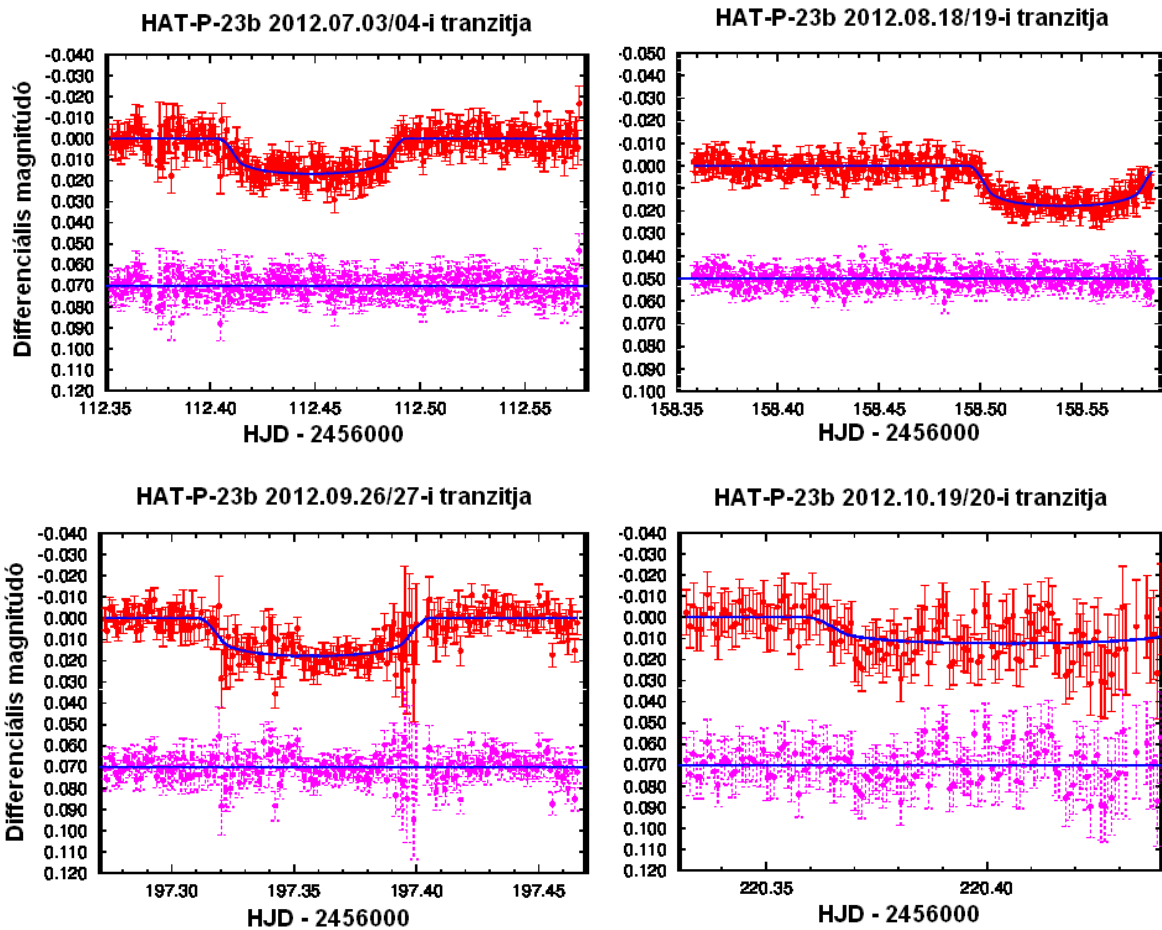
A következőkben az általam készített mérési adatsorok grafikonjait, illetve az *lf*fit-tel ezekre illesztett fénygörbéket fogom bemutatni. Előfordult, hogy a tranzitidőponton kívül más paramétereket is illesztennem kellett az adatokhoz jobban illő függvényhez, az alábbiakban ezeket a változtatásokat is közlöm.

HAT-P-23b

Az exobolygót sikerült júliustól októberig mind a négy hónapban megfigyelni. A mérések kiértékelését megnehezítette, hogy a halvány csillag fedési mélysége 0,01 mag körüli, így nehéz az adatpontok szórásából kiszűrni az effektust. Emiatt mind a négy esetben több összehasonlítható csillagot (2-4 db) használtam a fotometria során. Egy esetben, az október 19/20-i éjszakán a csillagfedés alacsonyan ért véget. A nagyobb légtömeg miatt ilyenkor jeletősebb hibával terhelt a mérés, továbbá mivel távcsövet nem szabad 20° alatti magasságra állítani, ezért a tranzit végét és az azt követő platót nem tudtam detektálni. Bár sikerült a fotometriai kiértékelés és a fénygörbe illesztése, a kapott értékek hibái túl nagyok adódtak, így végül nem használtam fel ezeket a paraméterek pontosítására. Hasonló okból ért véget előbb augusztus 19-én hajnalban is a mérés. A július 3-i fénygörbe esetében a sugarak arányának számításával próbáltam jobb illesztést elérni, az értéke viszont nem változott nagy mértékben. Az októberi 19-i mérési adatok fénygörbéjének készítése során már két jellemzőt is illeszteni kellett: az impakt paraméter (*b*) csak kismértékben változott, ám a sugárarány (*p*) esetében már jelentős, 0,014-es az eltérés az irodalmi értékhez képest. A mérés nagy bizonytalansága miatt azonban nincs szükség ezen paraméterek pontosítására.

Dátum	Tranzithossz (perc)	Tranzitmélység (mmag)	Tranzit-középidőpont (HJD-2456000)	Egyéb
2012.07.03.	130,2±2,6	17,7±0,7	112,44877±0,00105	p=0,11332
2012.08.18.	133,9±2,3	17,8±0,9	158,54145±0,00083	
2012.09.26.	132,1±4,3	15±2 1	197,35805±0,00179	
2012.10.19.	121,7±10	9,5±3,2	220,40402±0,00306	p=0,0974; b=0,316

10. táblázat A HAT-P-23b megfigyelt fedései alapján számított paraméterek

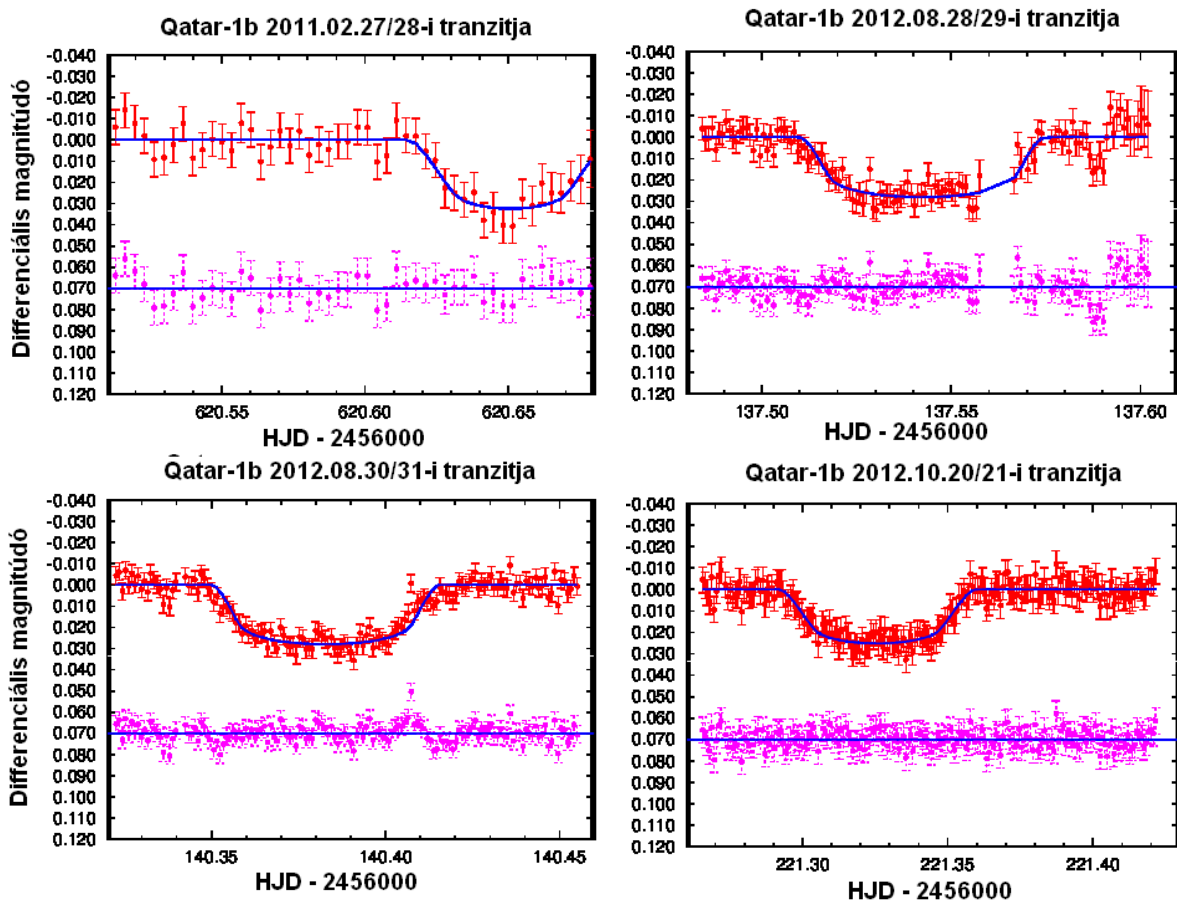

2. ábra HAT-P-23b megfigyelt fedései; fent a mért fényességértékek (piros) és az illesztett fénygörbe, lent a reziduál (lila)

Qatar-1b

Augusztus végén rövid időn belül kétszer, majd hosszabb idő elteltével október 20-án sikerült kimérnem a csillag fényességcsökkenését, mindhárom alkalommal jó minőségben, az ideális 1-1 órás platókkal együtt. Augusztus 28-án rövid ideig fátyolfelhők zavarták meg a mérést, ezen időszak kiugró értékeit eltávolítottam az adatsorból. Ordasi András jóvoltából egy 2011. februári, Pizskéstetőn készült méréssel is bővült a megfigyelések száma. Mivel több színszűrővel is készített felvételeket, az időfelbontás ebben az esetben öt perc volt. Ennek tudható be, hogy a számított sugárárány nagyobbak adódtak, míg az impakt paraméter illesztett értéke 0 lett. Ez utóbbit az augusztusi mérések esetében is jóval alacsonyabbnak találtam és csak az utolsó adatsor adott az irodalmihoz közel eső értéket.

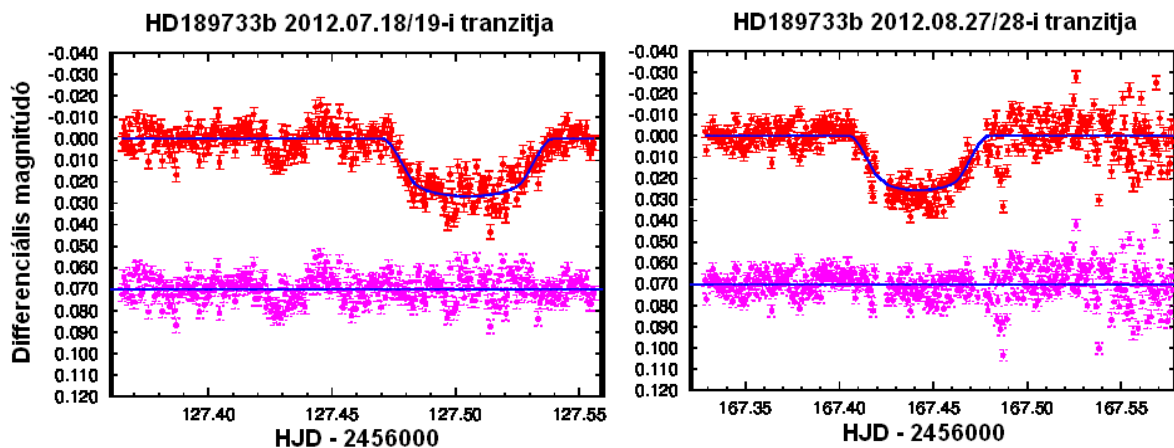
4. ábra Qatar-1b megfigyelt fedési; fent a mért fényességértékek (piros) és az illesztett fénygörbe, lent a reziduál (lila)

Dátum	Tranzithossz (perc)	Tranzit középidőpont (HJD-2456000)	Egyéb
2011.02.27.	95,2±6,0	620,65062±0,00216	p=0,1674; b=0
2012.08.28	97,4±3,1	137,54239±0,00092	b=0,235
2012.08.30.	97,4±2,2	140,38276±0,00047	b=0,235
2012.10.20.	98,0±1,8	221,32574±0,00096	b=0,64

11. táblázat A Qatar-1b megfigyelt fedései alapján számított paraméterek

HD189733b

A fényes csillag fedését július 18-án figyeltem meg, majd Bíró Imre Barna mérte augusztus 27-én. Az illesztést megnehezítette a tranzit 'gödör' alján az adatpontok nagymértékű szórása. Mivel a fedési mélységet b és p paraméterek befolyásolják, ezért ezek számítását mindkét alkalommal elvégeztem. A legjobban illeszkedő görbék esetében a sugárány gyakorlatilag pontosan az irodalmi érték volt. Az impakt paraméter esetében viszont szükségesnek tartom a pontosítást, mivel az értékek kis intervallumban, de változtak.

5. ábra HD189733b megfigyelt fedései; fent a mért fényességértékek (piros) és az illesztett fénygörbe, lent a reziduál (lila)

Dátum	Tranzithossz (perc)	Tranzit középidőpont (HJD-2456000)	Egyéb
2012.07.18.	100,0±2,5	127,50499±0,00034	b=0,6
2012.08.27.	103,5±3,1	167,44221±0,00038	b=0,679

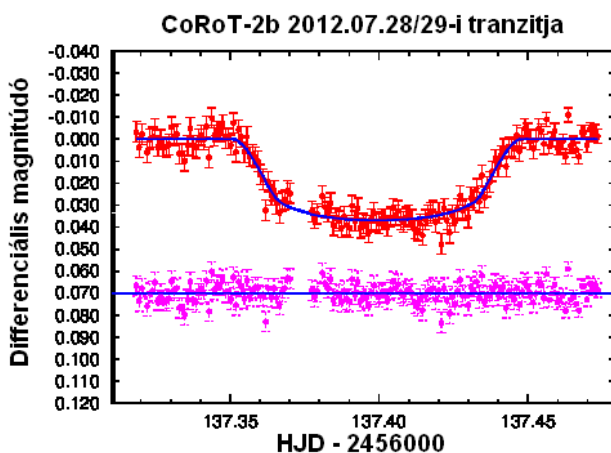
12. táblázat A HD189733b megfigyelt fedései alapján számított paramétereit

CoRoT-2b

Akárcsak az első, Qatar-1b-t célzó megfigyelésemre, úgy a CoRoT-2b mérésére is július 28/29-i éjjel került sor. Az adatpontok szórása kisebb az átlagosnál, pusztán némi fátyolfelhő lépett fel a tranzit közepe tájékán. Az illesztés is probléma nélkül sikerült a fent ismertetett értékekkel. A fedési időtartam jól egyezik az ETD átlagával (133 perc). Az illesztett egyenes meredeksége mindössze -0,0013, amely a néhány, erősen kilógó adatpont hiányában közel 0 lesz. Tranzithossz-változásról így – a Qatar-1b-hez hasonlóan – itt sem beszélhetünk.

Dátum	2012.07.28.
Tranzithossz (perc)	134,7±1,5
Tranzit-középidőpont (HJD-2456000)	137,39934±0,00045
Egyéb	-

13. táblázat A CoRoT-2b megfigyelt fedése alapján számított paraméterek

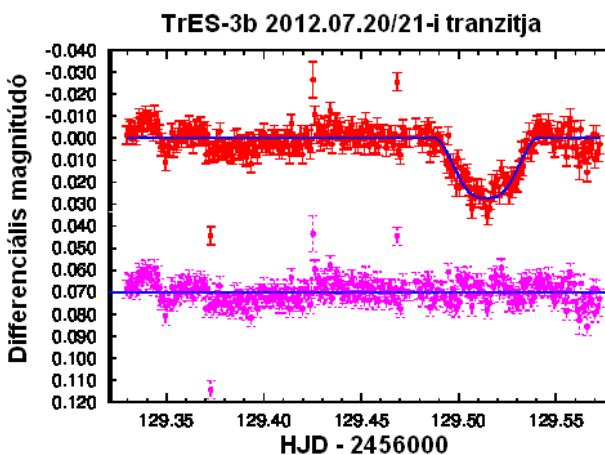
6. ábra CoRoT-2b megfigyelt fedése; fent a mért fényességértékek (piros) és az illesztett fénygörbe, lent a reziduál (lila)

TrES-3b

Az ETD-ben szereplő rendszerek közül az egyik legtöbbet vizsgált exobolygó a TrES-3b. Jómagam július 20-án figyeltem meg, a későbbiekben azonban nem sikerült újabb mérést készítenem. Az adatsor a kezdeti hullámzást leszámítva igen jó minőségű és a fénygöbe kiszámítása sem igényelt további illesztéseket.

Dátum	2012.07.20.
Tranzithossz (perc)	74,2±3,4
Tranzit-középidőpont (HJD-2456000)	129,51419±0,00045
Egyéb	-

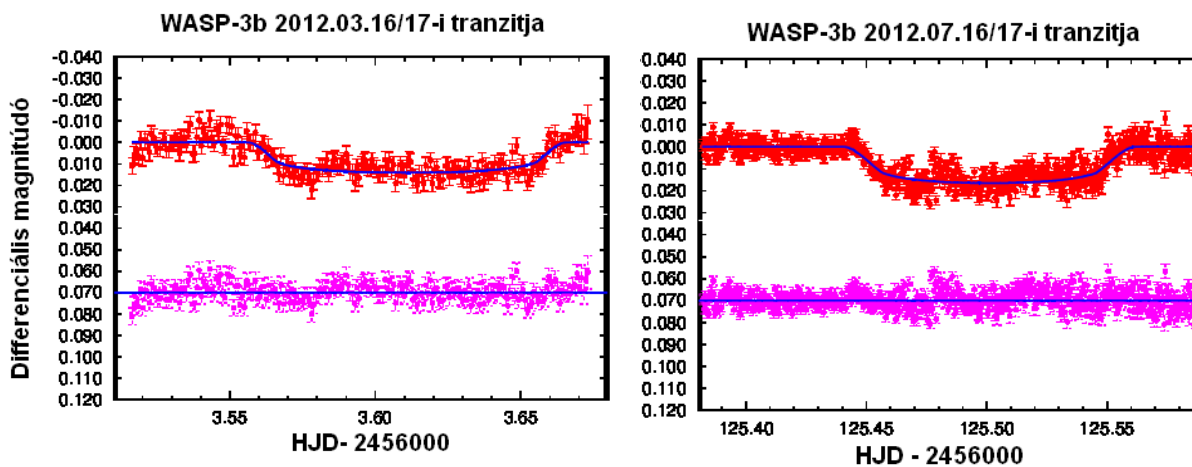
14. táblázat A TrES-3b megfigyelt fedései alapján számított paraméterek

7. ábra TrES-3b megfigyelt fedése; fent a mért fényességértékek (piros) és az illesztett fénygörbe, lent a reziduál (lila)

WASP-3b

A július 16/17-én folytatott mérés célpontja az igen hosszú fedéssel rendelkező WASP-3 volt. A sok felvétel miatt a fényességdiagramon összefolynak az adatpontok, ám így is jól látszik az értékek kis szórása. A fénygörbe elkészítésénél a jobb illeszkedés miatt korrigáltam a sugarak arányát, nagyjából 0,01-gyel.

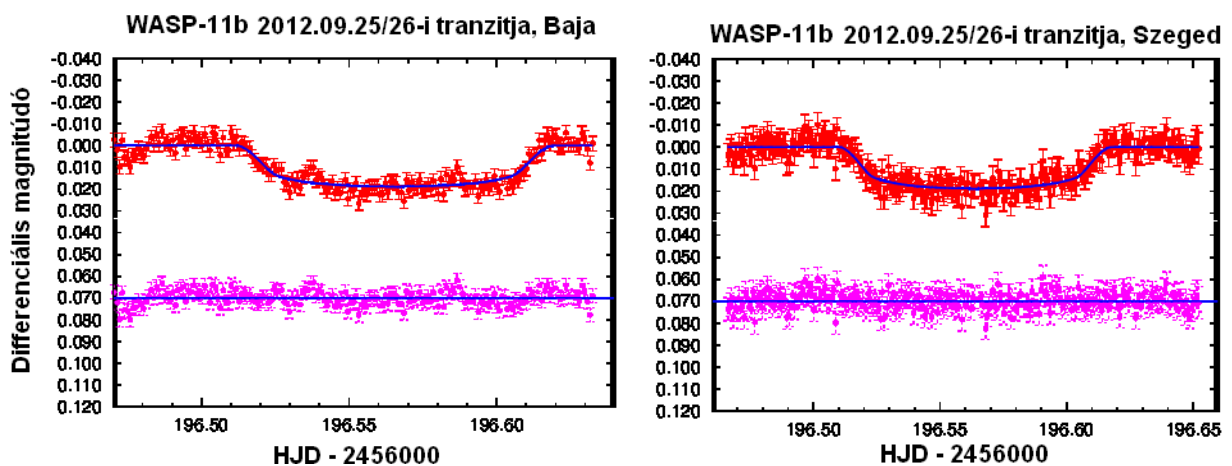
8. ábra WASP-3b megfigyelt fedése; fent a mért fényességértékek (piros) és az illesztett fénygörbe, lent a reziduál (lila)

Dátum	Tranzithossz (perc)	Tranzit-középidőpont (HJD-2456000)	Egyéb
2012.03.16.	165,5±2,8	3,613±0,00099	-
2012.07.16.	163,8±2,0	125,50140±0,00046	p=0,1149

15. táblázat A WASP-3b megfigyelt fedései alapján számított paraméterek

WASP-11b

Ahogy a fentiekben is említettem, szeptember 25/26-án éjjel a WASP-11 rendszer fedését detektáltam a Szegedi Observatóriumból, miközben Borkovits Tamás is ugyanezt csillagot figyelte meg a bajai Csillagvizsgáló Intézetből. Ugyanazon fedés szimultán mérése jó lehetőség arra, hogy összehasonlítsam a két mérőberendezés képességeit. A reziduálokra pillantva rögtön megállapítható, hogy a szegedi 40 cm-es távcsővel készített mérés esetében a szórás nagyobb, hozzátevélegesen 0,02 mag. A bajai fényesség-diagramon jól látszik, de a szegedi adatpontokon is megfigyelhető, hogy a csillag fényessége kis mértékben hullámzik. Ez főleg a mérések elején és végén látványos, de a előbbi esetében a tranzitgödörben is észrevehető néhány hullám. Maga a tranzit mindkét adatsor esetében jól kitűnik, és az illesztés is ugyanazokkal a jellemzőkkel készült, bár az impakt paraméter kis mértékben másnak adódott, mint az adatbázisban szereplő érték. A fedési hosszak és hibáik is szinte tökéletesen megegyeznek, a fényességváltozásban pedig csak néhány mmag-os eltérést állapítottam meg. Összességében elmondható, hogy a szegedi távcső ugyanolyan alkalmas exobolygók fotometriai mérésére, mint a bajai berendezés.

9. ábra WASP-11b megfigyelt fedései; fent a mért fényességértékek (piros) és az illesztett fénygörbe, lent a reziduál (lila)

Dátum	Tranzithossz (perc)	Tranzit-középidőpont (HJD-2456000)	Egyéb
2012.09.25.	157,4±1,6	196,56554±0,00066	b=0,305
2012.09.25.	157,9±1,6	196,56393±0,00088	b=0,305

16. táblázat A WASP-11b megfigyelt fedései alapján számított paraméterek

VII. O-C és tranzithossz-diagram analízis

Munkám egyik fő célja az volt, hogy mindegyik megfigyelt fedésnek megállapítsam a középidőpontját és ezek alapján periódusváltozást keressek. A mért és kalkulált időpontok eltéréseit a Borkovits Tamás által írt DOS programmal számítottam ki, majd ezeket *gnuplot*-ban ábrázoltam. Mivel az O-C diagramok esetében fontos, hogy a lehető legtöbb adatponttal számoljunk, ezért felhasználtam az ETD jobb minőségű mérései eredményeit. A programmal először egyenest illeszttem az adatsorokra, hogy megállapítsam az új, pontosabb periódusokat. Az illesztést megismételtem parabolikus trenddel is, hogy periódusváltozásokat keressek, de az esetek többségében nem volt számottevő különbség a négyzetes és a lineáris függvény között. A tranzitok középidőpontjainak ismeretében az ETD illesztőprogramával a tranzithosszak is meghatározásra kerültek. Mivel a fedési hosszak is változhatnak, ezért ezeket a periódusok függvényében szintén ábrázoltam az adatbázisban szereplő többi értékkel együtt. Minden esetben egyenest is illesztett az adatpontokra.

Az illesztések jellemzéséhez megadtam a reziduál szórásokat (S), illetve khi-négyzet értékeket (χ^2):

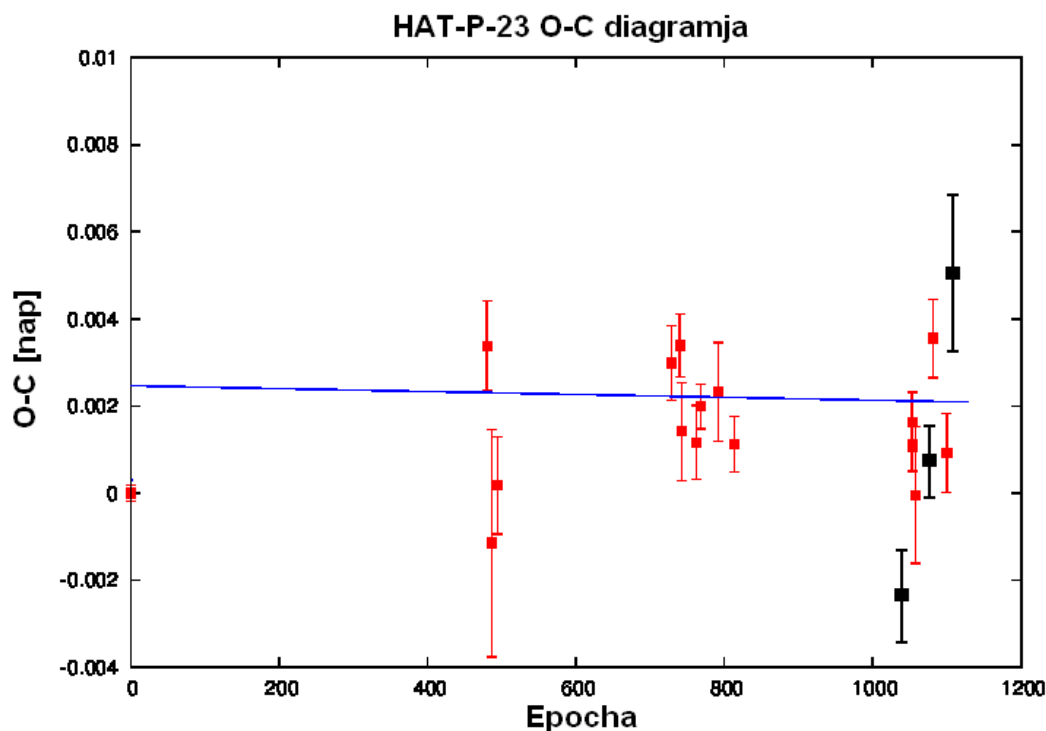
$$S = \left(\frac{\sum_{i=1}^N (y_i - f_i)^2}{N-2} \right)^{0,5} \quad (11)$$

$$\chi^2 = \frac{\sum_{i=1}^N \frac{(y_i - f_i)^2}{\sigma_i^2}}{N} \quad (12)$$

ahol y_i az N db adatpont egyike, f_i pedig a függvényértékek ugyanezek a helyeken, míg σ_i^2 a y_i értékekhez tartozó hibák. Ahogy az alábbiakban látszik majd, a hibaértékek gyakran kisebbek, mint az adatpontok szóródása – ezt nagyon rövid időtartamú fluktuációk vagy irreális hibasávok okozhatják. A fénygörbék alapján számított tranzitidőpontoknál (egyelőre) csak a statisztikai bizonytalanságot tudjuk megállapítani, ezért a hibaértékek rendre alulbecsültek - hozzátevőlegesen kétszer ekkorák lehetnek a valódi hibák. Az illesztés jóságát jellemző khi-négyzet értéke >1 gyenge és ~ 1 pontos illeszkedés esetén. A nagymértékben kilógó értékeket elhagyva (melyeknél $\frac{(y_i - f_i)^2}{\sigma_i^2} > 20$) a tranzitidőtartam és O-C diagramoknál általában $2 < \chi^2 < 6$ értékeket kaptam. Mindezekből következik, hogy csak nagymértékű, hosszú időtartamú változások kimutatása lehetséges.

Megjegyzendő, hogy a felhasznált értékek az adatbázis 2012.10.11-i állapotát tükrözik, illetve hogy csak a jobb minőségű méréseket használtam fel (az ETD 1-től 5-ig terjedő skálán osztályozza az eredményeket, ezekből a két leggyengébb kategóriájú méréseket elhagytam).

HAT-P-23b

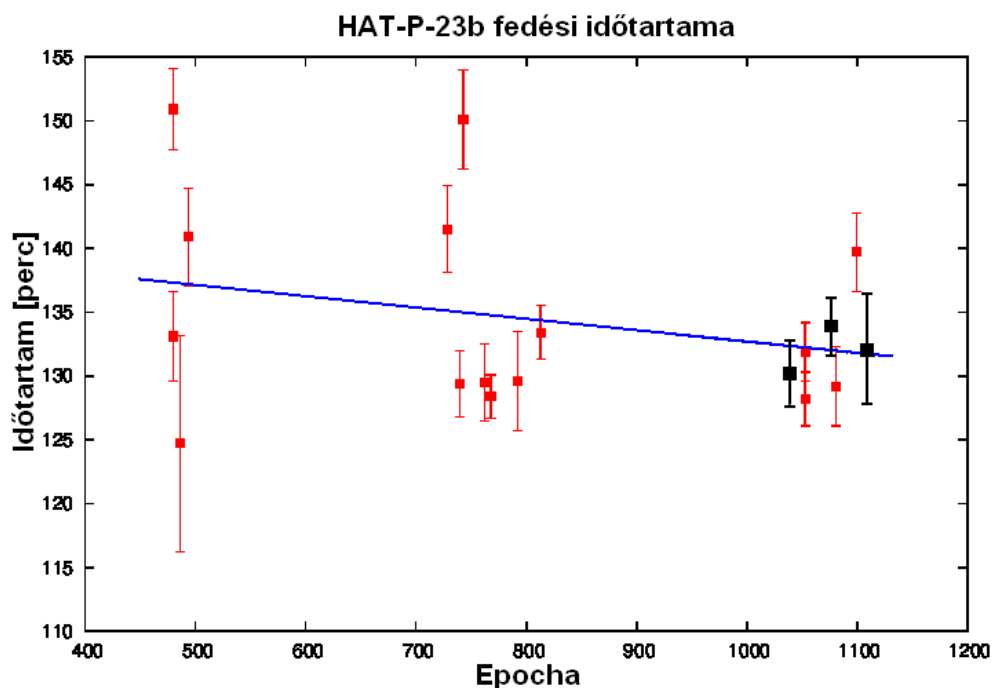

10. ábra HAT-P-23b O-C diagramja az ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját mérések (fekete) alapján; parabolikus (kék) illesztéssel

Eredeti kezdeti Epoch	2454852.2646
Eredeti periódus	1.212884
Számolt kezdeti Epoch	$2454852,2671 \pm 0,00137$
Számolt periódus (nap)	$1,2128837 \pm 1,57 \cdot 10^{-6}$
χ^2	2,49
Szórás	0,00218

17. táblázat A HAT-P-23b O-C diagram-illesztéseinek főbb adatai

A HAT-P-23b esetében ugyan parabolikus függvény kisebb mértékben tér el a súlyozott O-C értékektől, azonban az illesztést erősen torzítja az adatpontok hiánya a grafikon első felén. Az általam meghatározott tranzitidőpontok is nagymértékben különböznek egymástól, ezért nem lehet meghatározni a diagram trendjét. Amennyiben egyáltalán szükség lenne korrekcióra, úgy a számítások alapján az új periódus mindössze a másodperc törtrészával térne el az irodalmi értéktől, így kiigazításra nincs szükség.

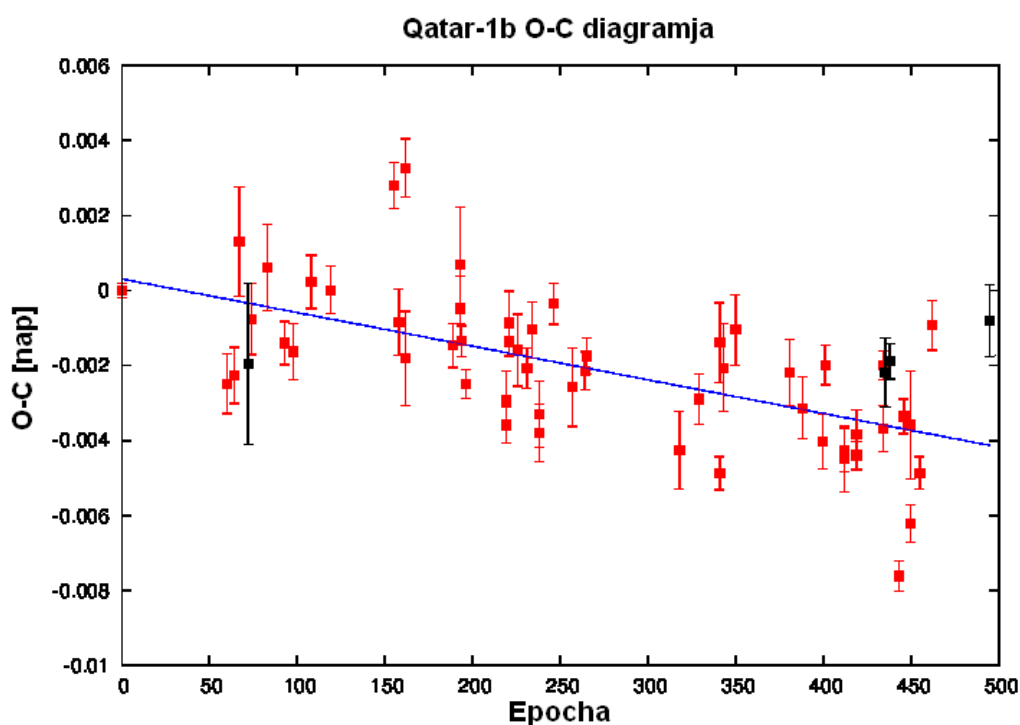
11. ábra HAT-P-23b fedési időtartama; ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját eredmények (fekete) ; lineáris (kék) illesztéssel

Tranzithossz csökkenés (perc/periódus)	$-0,009 \pm 0,0076$
χ^2	2,76
Szórás	5,68

18. táblázat A HAT-P-23b tranzithossz diagram-illesztésének főbb adatai

A fenti diagramon megfigyelhető, hogy a megállapított fedési hosszak igen nagymértékben szórnak, amelynek valószínűleg a fényességváltozás kis mértéke az oka. Az általam mért értékek átlaga 132 perc, ami viszont jó egyezést mutat az ETD-féle értékek középértékével (135 perc). Bár az illesztés jelentős csökkenő trendet mutat, a meredekség hibája túl nagy, így a kevés adatpont miatt nem lehet biztosan állítani a tranzithossz változásáról.

Qatar-1b

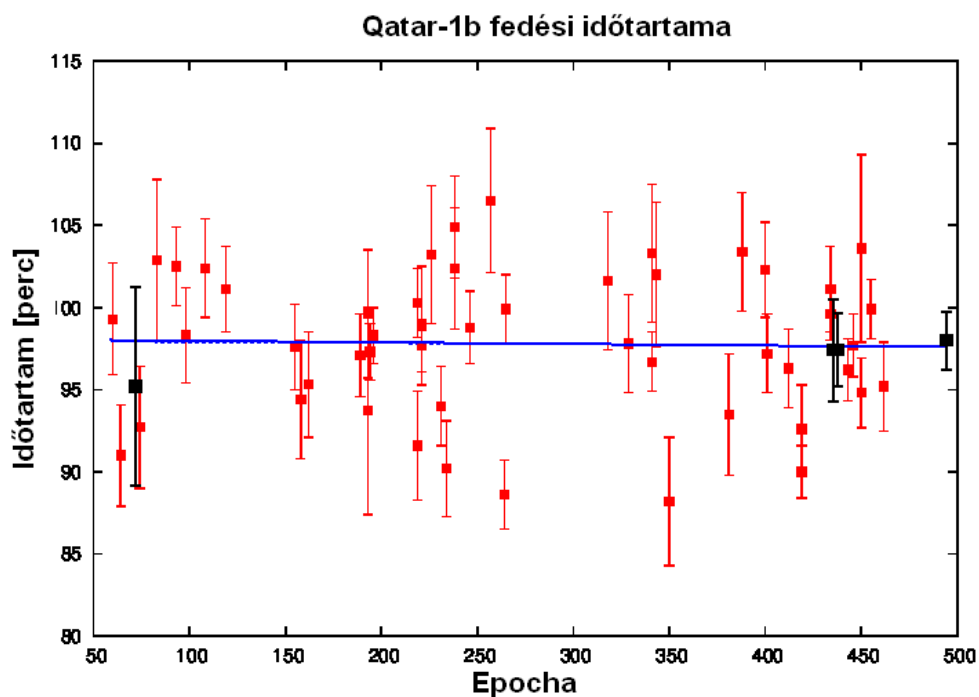
12. ábra Qatar-1b O-C diagramja az ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját mérések (fekete) alapján; lineáris (kék) illesztéssel

Eredeti kezdeti Epoch	245518,4102
Eredeti periódus	1,420033
Számolt kezdeti Epoch	55518,4105 ± 0,00031
Számolt periódus (nap)	1,420024 ± 1,58*10 ⁻⁶
χ^2	4,97
Szórás	0,001598

18. táblázat A Qatar-1b O-C diagram-illesztéseinek főbb adatai

A Qatar-1b általam megállapított tranzitidőpontjai jól egybeesnek a többi adatponttal, valamint a megállapított lineáris függvény közelében találhatóak. A másodfokú polinom csak alig különbözik az ábrázolt illesztéstől, így itt sem mutatható ki periódusváltozás. Az adatbázisokban található periódusérték a lineáris korrekciója $9 \cdot 10^{-6}$ nap. Ez ugyan csak 0,77 másodperc, azonban 400 periódus alatt a fedés 'késése' már több, mint 5 percre nő. Az új periódus hibája – mely egyben az illesztett egyenes meredekségének, a perióduskorrekciónak a hibája is - mindössze 18%-a az irodalmi és a számított értékek különbségének.

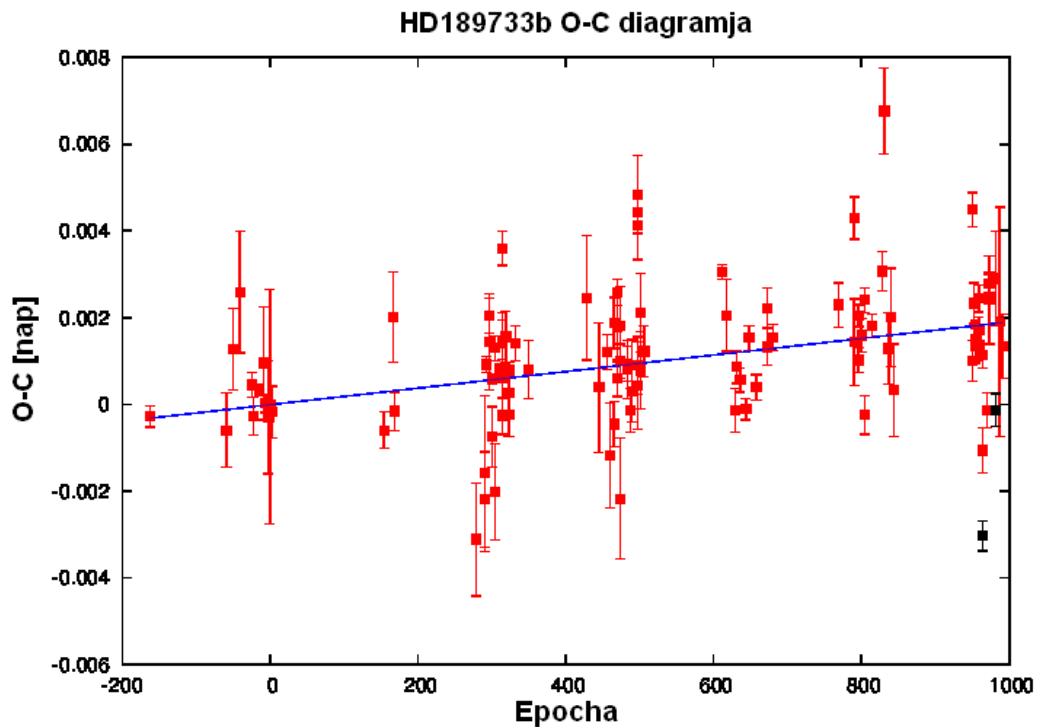
13. ábra Qatar-1b fedési időtartama; ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját eredmények (fekete) ; lineáris (kék) illesztéssel

Tranzithossz csökkenés (perc/periódus)	$0,00063 \pm 0,00436$
χ^2	1,43
Szórás	4,11

20. táblázat A Qatar-1b tranzithossz diagram-illesztésének főbb adatai

Az ETD eredményei 98 perces fedési időtartamot mutatnak, míg az általam kiértékelt mérések átlagából származó érték 97 perc. Tekintve a tranzithosszak hibáit, az eltérés nem jelentős. A diagram pontjaira illesztett egyenes meredeksége közel nulla – ebből következik meredekségének nagy hibaértéke -, így nem állapítható meg tranzithossz-változás.

HD189733b

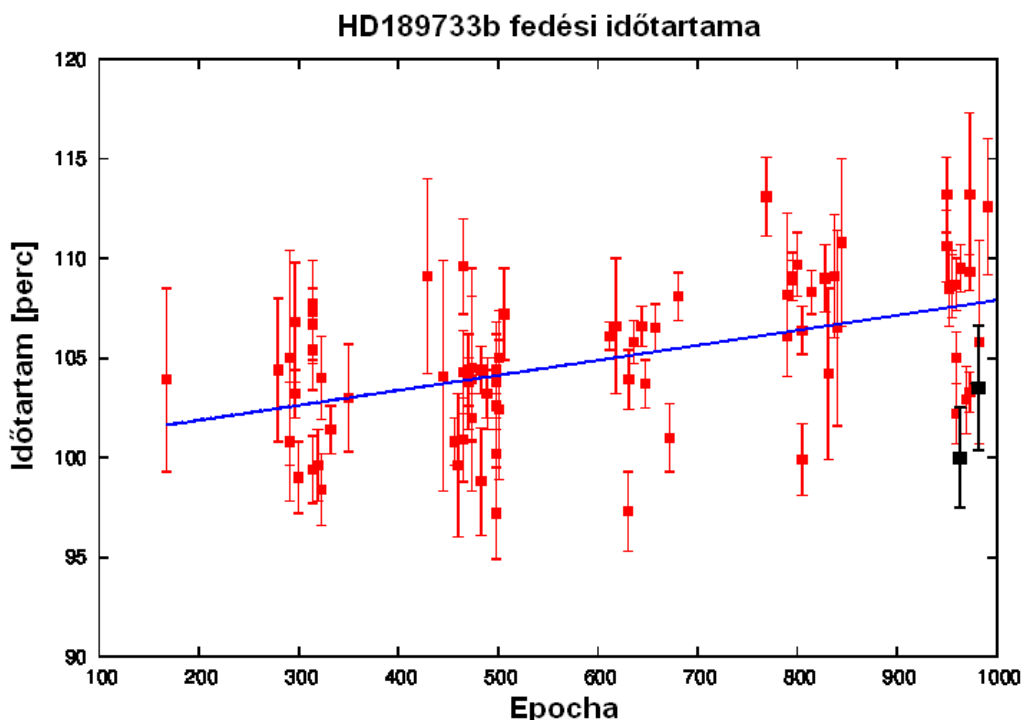

14. ábra HD189733b O-C diagramja az ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját mérések (fekete) alapján; lineáris (kék) illesztéssel

Eredeti kezdeti Epoch	2453988,80336
Eredeti periódus	2,2185733
Számolt kezdeti Epoch	2453988,80335 ± 0,00028
Számolt periódus (nap)	2,218575 ± 4,62*10 ⁻⁷
χ^2	4,55
Szórás	0,001509

21. táblázat A HD189733b O-C diagram-illesztéseinek főbb adatai

A HD189733b O-C diagramja első ránézésre igen sok hasonlóságot mutat a Qatar-1b-jével, ám itt az O-C értékek növekednek az idővel, vagyis a periódus irodalmi értékét növelni kell. A lineáris és négyzetes illesztés ebben az esetben nagyon hasonló volt, ezért utóbbit elvettem. A kiszámolt perióduskorrekció $17 \cdot 10^{-7}$ nap = 0,1469 másodperc, ez az adatsor nagyjából ezer ciklusa alatt 2,5 perces különbséggé gyülemlett fel. A periódus megváltoztatását itt is szükségesnek tartom.

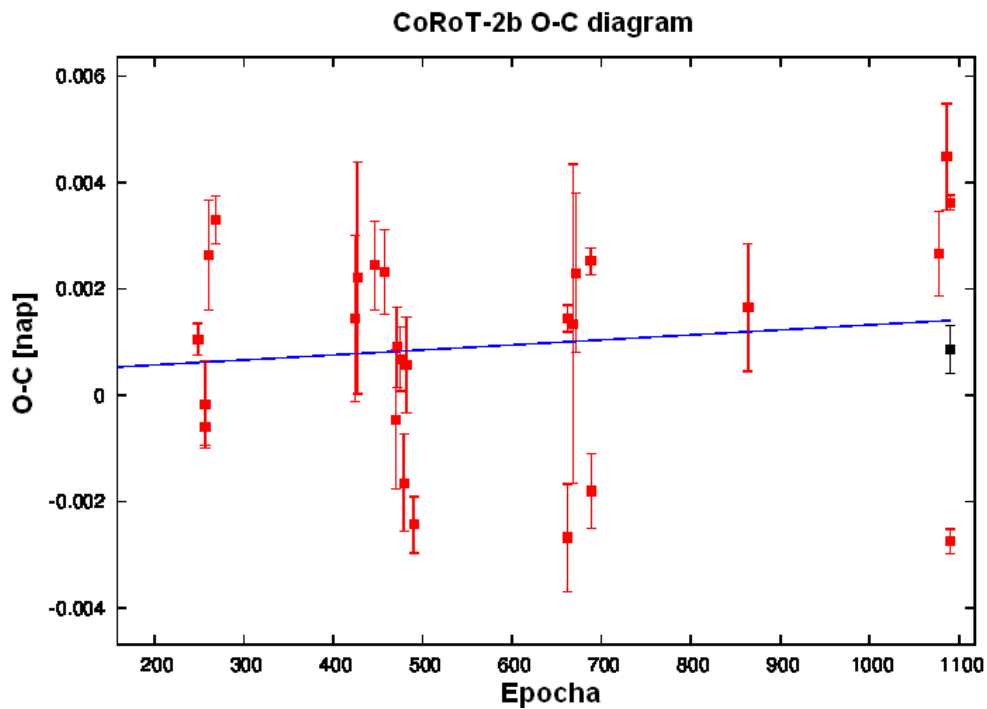
15. ábra HD189733b fedési időtartama; ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját eredmények (fekete) ; lineáris (kék) illesztéssel

Tranzithossz változás (perc/periódus)	0,007479 ± 0,0015
χ^2	2,61
Szórás	3,3

22. táblázat A HD189733b tranzithossz diagram-illesztésének főbb adatai

A HD189733b esetében szemmel látható egy növekvő trend a fedési hosszak grafikonján. Az illesztett egyenes meredeksége alapján ezer ciklus alatt több, mint hét perces növekedést jelent. Ez a változás igen jelentős és mivel a számított hibája alacsony, a vizsgált időintervallum pedig kellően nagy, ezért valódinak tekinthető. Megjegyzendő azonban, hogy két saját eredményem nem erősíti meg a növekedést. Hogy a fedési időtartam változását saját mérésekkel is alátámaszthassam, a HD189733 rendszerét a jövőben kiemelten fogom vizsgálni.

CoRoT-2b

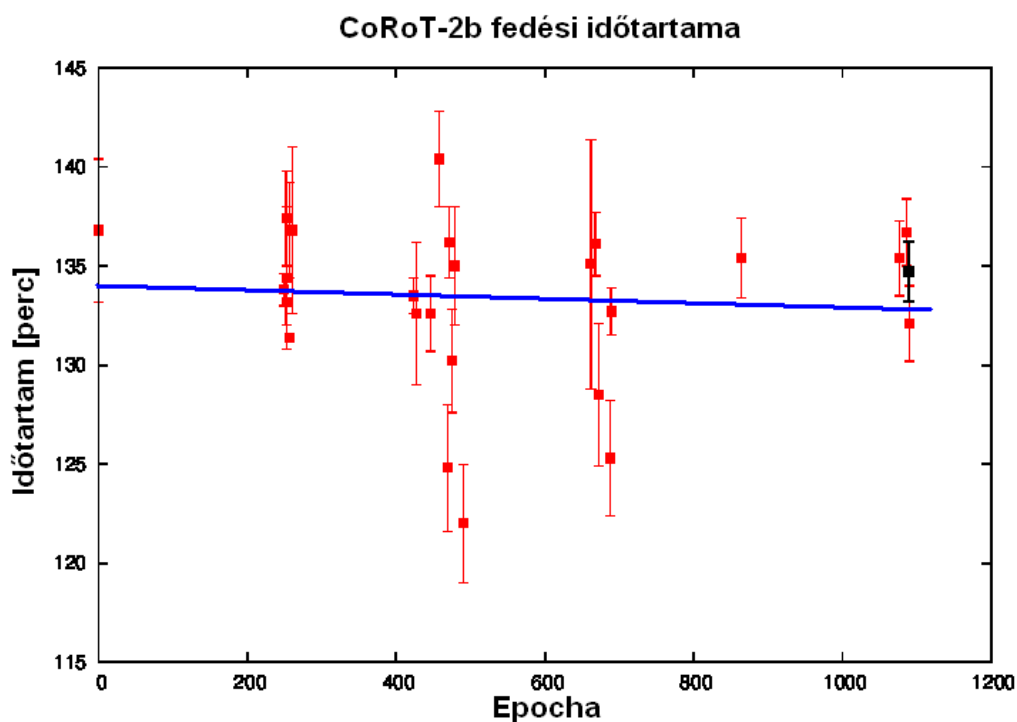

16. ábra CoRoT-2b O-C diagramja az ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját mérések (fekete) alapján; lineáris (kék) illesztéssel

Eredeti kezdeti Epoch	2454237,53556
Eredeti periódus	1,7429935
Számolt kezdeti Epoch	2454237,53594 ± 0,00082
Számolt periódus (nap)	1,7429944 ± 1,26*10 ⁻⁶
χ^2	3,35
Szórás	0,001925

23. táblázat A CoRoT-2b O-C diagram-illesztéseinek főbb adatai

Az előzőekhez hasonlóan itt is elhanyagolható a kiszámított parabolikus trend és csak a lineáris függvényt érdemes vizsgálni. Az illesztett egyenes – melyhez igen közel helyezkedik el a saját mérési eredményem – meredeksége azonban igen kicsi. Az új periódus $9 \cdot 10^{-7}$ nap=0,077 másodperccel különbözik az irodalmi értéktől, ez a vizsgált ~ 1000 ciklusnyi időszak folyamán 1,3 perces sietést jelent a fedés időpontban. Ez igen kis eltérés, ezért a korrekció szükségessége még nem teljesen biztos.

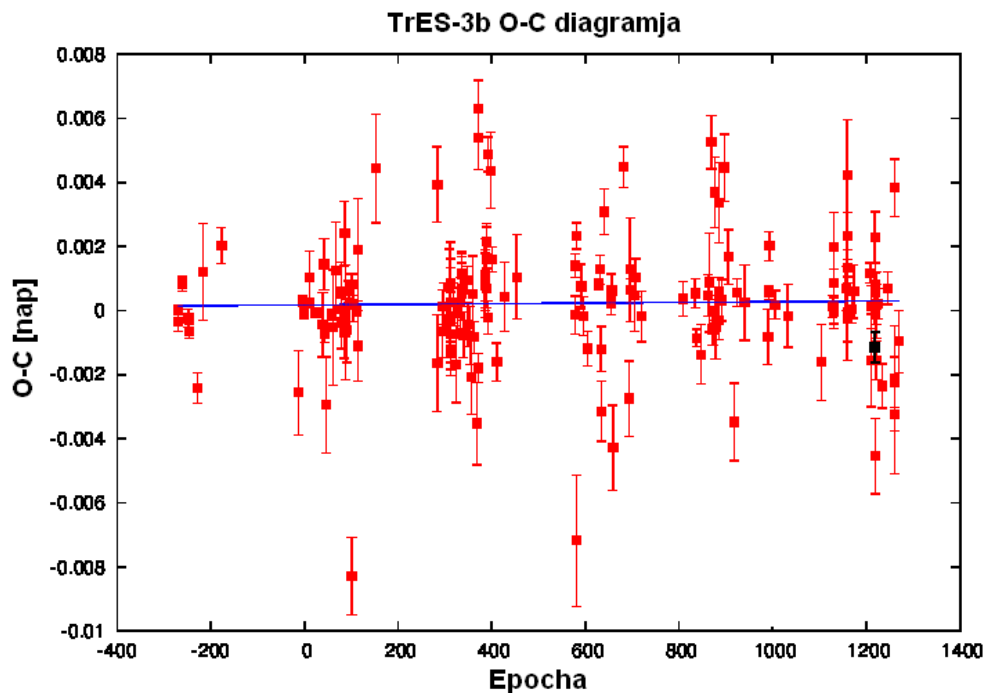
17. ábra HD189733b fedési időtartama; ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját eredmények (fekete) ; lineáris (kék) illesztéssel

Tranzithossz változás (perc/periódus)	$-0,0008 \pm 0,0028$
χ^2	2,58
Szórás	4,25

24. táblázat A CoRoT-2b tranzithossz diagram-illesztésének főbb adatai

A számított fedési időtartam jól egyezik az ETD átlagával (133 perc), valamint az illesztett egyenes közelében van. Ennek meredeksége mindössze $-0,0008$, amely csak nagyon hosszú időintervallumon okozhat jelentős különbsége. Fontos megállapítani, hogy az illesztést néhány kilógó adatpont húzza lefelé, ezek hiányában az egyenes gyakorlatilag vízszintes lesz. Tranzithossz-változásról így – a Qatar-1b-hez hasonlóan – itt sem beszélhetünk.

TrES-3b

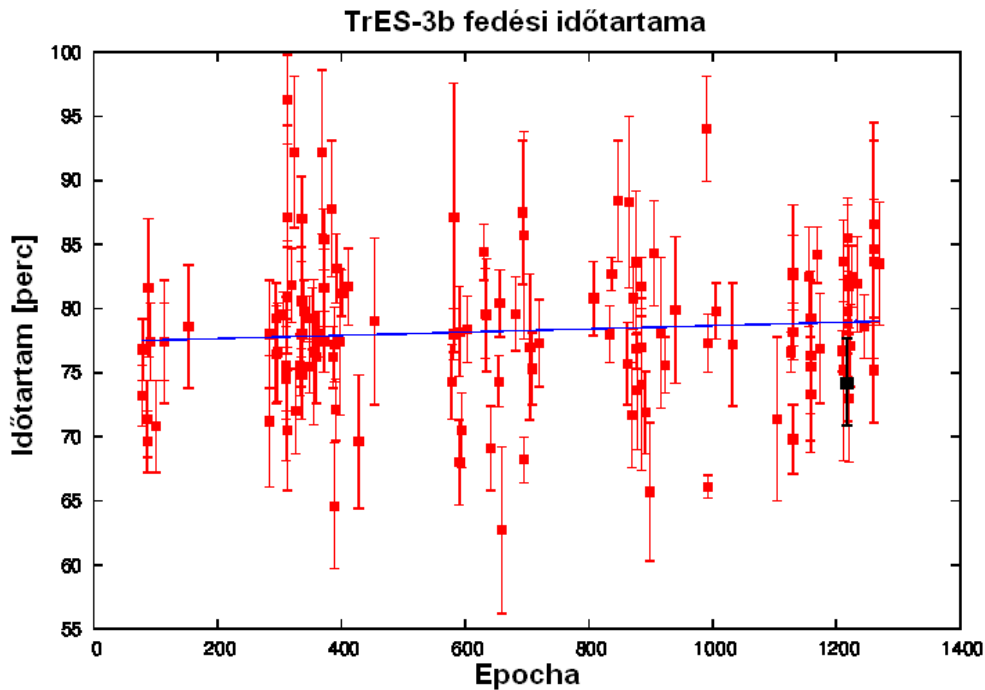

18. ábra TrES-3b O-C diagramja az ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját mérések (fekete) alapján; lineáris (kék) illesztéssel

Eredeti kezdeti Epoch	2454538,58069
Eredeti periódus	1,30618608
Számolt kezdeti Epoch	$2454538,58087 \pm 0,00025$
Számolt periódus (nap)	$1,30618618 \pm 3,49 \cdot 10^{-7}$
χ^2	4,02
Szórás	0,001973

25. táblázat A TrES-3b O-C diagram-illesztéseinek főbb adatai

Kutatásom kezdeti fázisában a TrES-3b mérése azért volt fontos, mert ennél a rendszernél tudtam a legtöbb adatpontot felhasználni a diagramjaimhoz. A jól meghatározott periódus- és tranzithossz értékeket sikerült kis hibával reprodukálnom, ami a mérési eszközeim és módszerem helyességét jelezték. Az O-C diagramra illesztett parabolikus függvény gyakorlatilag megegyezik az egyenessel, így megint csak ez utóbbit fogadtam el. A számított 10^{-7} nap-os perióduskorrekció még 1000 ciklus alatt is elhanyagolható különbséget okoz a mért és számított tranzitidőpontok között. A fenti diagramon is jól látszik, hogy az illesztett lineáris függvény meredeksége közel 0 – így nincs ok a periódusérték pontosítására.

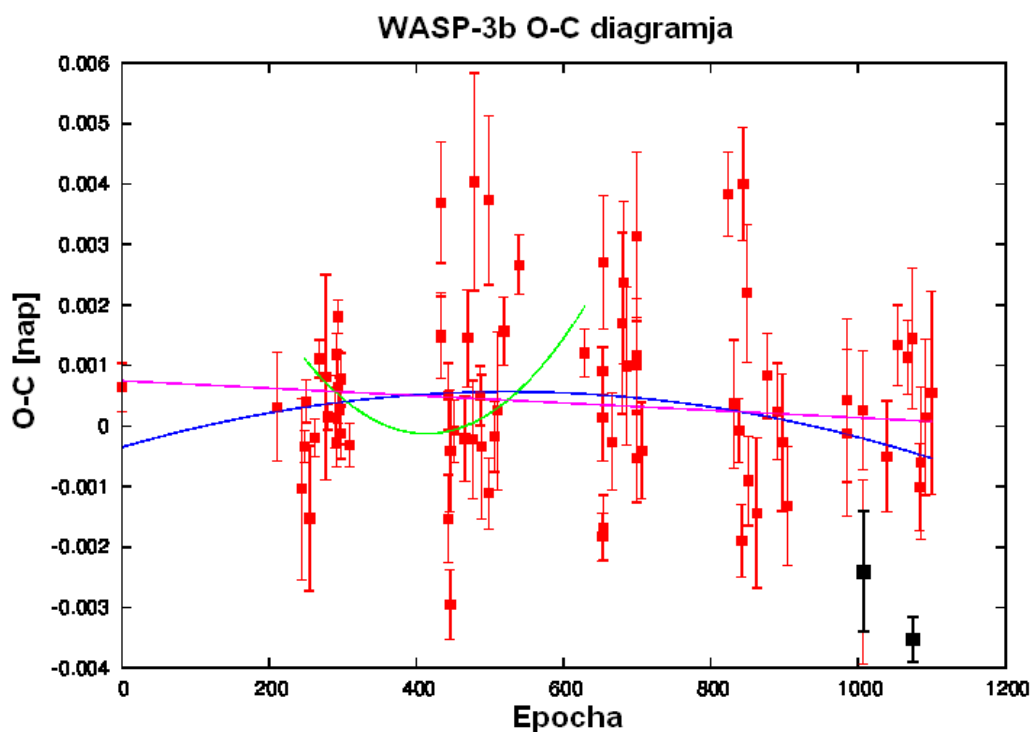
19. ábra TrES-3b fedési időtartama; ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját eredmények (fekete) ; lineáris (kék) illesztéssel

Tranzithossz változás (perc/periódus)	$0,00127 \pm 0,00132$
χ^2	1,97
Szórás	5,66

26. táblázat A TrES-3b tranzithossz diagram-illesztésének főbb adatai

A fedési időtartamokat vizsgálva úgy találtam, hogy a változás kis mértékű, a relatív hiba viszont nagy $\sim 100\%$. Az egyenes meredeksége alapján megfigyelési időtartam alatt $\sim 1,3$ percet növekedett a fedés időtartama, ami már szignifikáns érték lehetne. Az illesztés jósága ugyan elmarad az ideális értéktől, de a többi tranzithossz diagramhoz képest jónak nevezhető. Összességében a változás valódiságáról egyelőre nem lehet biztosat állítani.

WASP-3b

20. ábra WASP-3b O-C diagramja az ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját mérések (fekete) alapján; lineáris (rózsaszín) és parabolikus (kék) illesztéssel; feltüntetve Maciejewski (2010) által feltételezett TTV-t (zöld)

Eredeti kezdeti Epoch	2454143,8504
Eredeti periódus	1,846835
Számolt kezdeti Epoch	2454143,8511 ± 0,00042
Számolt periódus (nap)	1,8468344 ± 6,15*10 ⁻⁷
χ^2	2,86
Szórás	0,001529

19. táblázat A WASP-3b O-C diagram-illesztéseinek főbb adatai

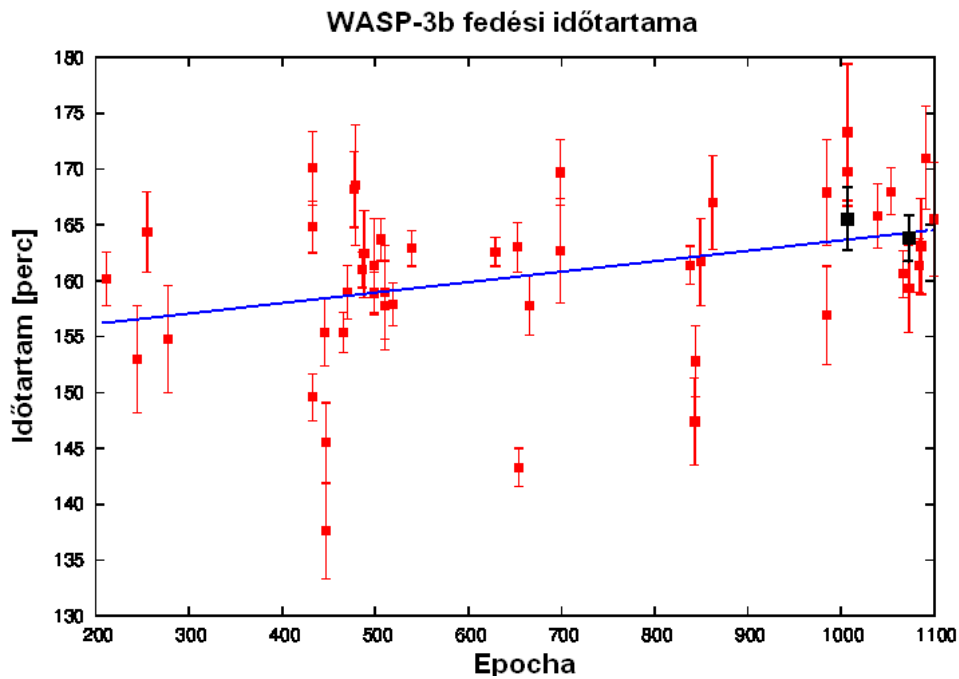
A WASP-3b minden bizonnyal az általam vizsgált exobolygórendszerek legizgalmasabbika. 2010-ben Maciejewski és társai már felhívták a figyelmet a WASP-3b O-C diagramjában felbukkanó TTV-re, ami újabb bolygó létezését jelentheti a rendszerben [31]. Egy újonnan megjelent cikk viszont már a radiális sebességméréseket is vizsgálva arra jutott, hogy nincs bizonyíték a WASP-3c létezésére [34]. Amennyiben szilárd bizonyítékot találnának erre, az egyben az első exohold felfedezését is jelentené. Mivel itt volt a legnagyobb esély TTV felbukkanására, ezért a nagyobb pontosság érdekében az említett két cikk O-C értékeit is felhasználtam. Utóbbiak baricentrikus Julián-dátumban (BJD) voltak közölve, de mivel ezek eltérése a heliocentrikus JD-től legfeljebb 1-2 másodperc, ezért nem volt szükség átváltásra.

A	$-3,328 \cdot 10^{-9} \pm 2,28 \cdot 10^{-9}$
B	$3,494 \cdot 10^{-6} \pm 2,97 \cdot 10^{-6}$
C	$-0,0003504 \pm 0,00086$
χ^2	2,77
Szórás	0,001516

28. táblázat A WASP-3b O-C diagramjának Ax^2+Bx+C alakú (x a ciklusszám) parabolikus illesztésének főbb adatai

Az számított négyzetes polinom ugyan csak kismértékben különbözik az egyenestől, abba nem simul bele, valamint az illesztés jósága mindkét esetben hasonló volt. A parabolikus trendet ezért nem vettem el, bár valódisága az adatpontok szórása és a görbe paramétereinek nagy relatív hibája miatt erősen kérdéses. A megerősítés és összehasonlítás végett a parabolikus illesztést elvégeztem a Maciejewski rendelkezésére álló adatokkal is. Meglepetésemre az általa megállapított TTV teljesen eltérő volt az általam feltételezettől és egyáltalán nem illeszkedik a későbbi mérési eredményekre – tehát a lengyel csillagász következtetése az új bolygóval kapcsolatban elhamarkodott volt. Összességében elmondható, hogy az általam talált parabolikus trend nem szignifikáns. Érdekesség azonban, hogy a 2012-ben a témában megjelent cikk, bár elveti a WASP-3c által okozott TTV-t, lehetségesnek tartja egy $0,1 M_{\text{Jupiter}}$ tömegű retrográd hold létezését a b komponens körül, mely által okozott amplitúdó az O-C diagramon ~ 1 perc lenne, vagyis az ilyen kis változásokat sem vethetjük el az analízisek során.

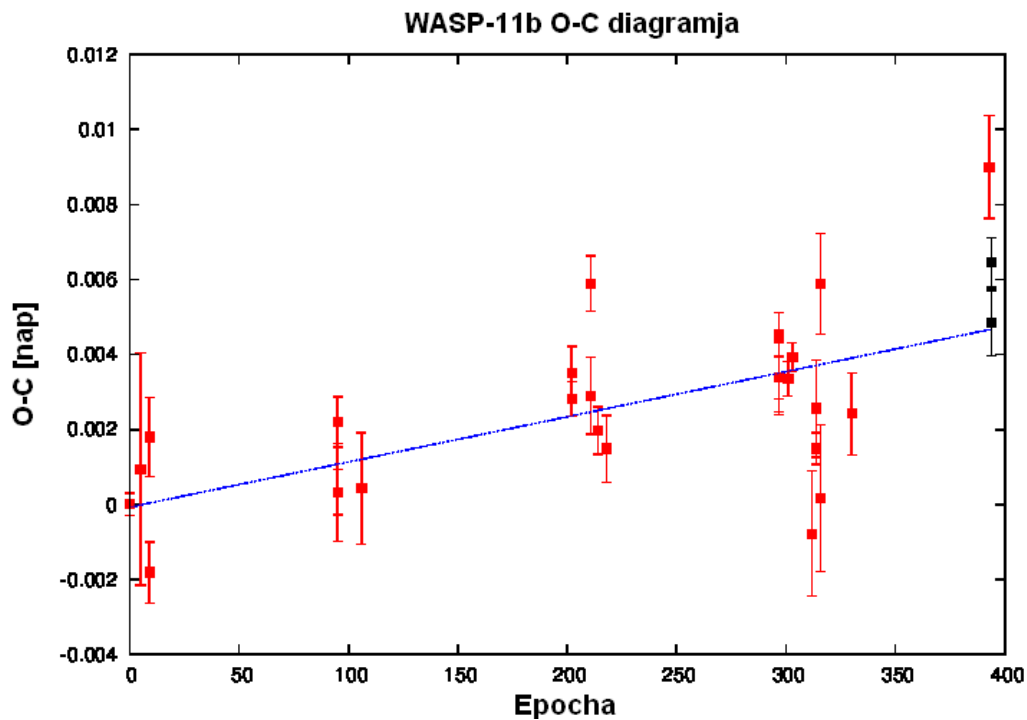
21. ábra WASP-3b fedési időtartama; ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját eredmények (fekete) ; lineáris (kék) illesztéssel

Tranzithossz változás (perc/periódus)	$0,00931 \pm 0,0037$
χ^2	3,6
Szórás	6,08

29. táblázat A WASP-3b tranzithossz diagram-illesztésének főbb adatai

A fedési időtartam értékeire egyenest illesztve jelentős meredekség értéket kaptam, melynek relatív hibája 39%. A növekedés hasonló nagyságrendű, mint a HD189733b esetében, ám azzal ellentétben itt a saját eredményeim is egybeesnek a növekvő trenddel. A khi-négyzet értéke alapján az illeszkedés mértéke gyengének számít, amit a kilógó, kis statisztika hibával bíró értékek okoznak. A változás azonban olyan nagymértékű (a diagram mintegy 900 ciklusa alatt mintegy 8 perc), hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni, ezért erősen valószínűsíthető az exobolygó tranzithosszának változása.

WASP-11b

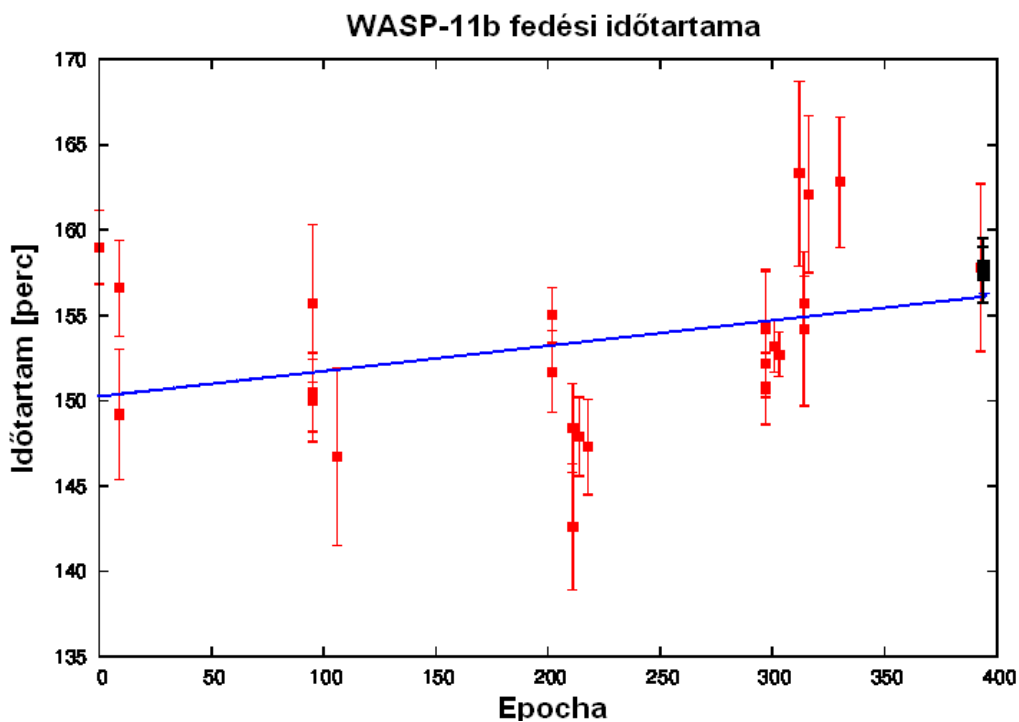

22. ábra WASP-11b O-C diagramja az ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját mérések (fekete) alapján; lineáris (kék) illesztéssel

Eredeti kezdeti Epoch	2454729,90631
Eredeti periódus	3,722469
Számolt kezdeti Epoch	2454729,90624 ± 0,00084
Számolt periódus (nap)	3,722481 ± 3,08*10 ⁻⁶
χ^2	0,94
Szórás	0,001895

30. táblázat A WASP-11b O-C diagram-illesztéseinek főbb adatai

A WASP-11b O-C diagramjáról jól leolvasható, hogy a vizsgált rendszerek közül itt szükséges az efemerisz legnagyobb mértékű kiigazítása. Az illesztett lineáris és négyzetes polinom függvény csak a vizsgált időintervallum végén tér; a kettő közül ha csak kismértékben is, de előbbi ad kisebb szórást. Bár a két saját eredményem között – melyek ugyanarra a fedésre vonatkoznak – némi különbség adódott, egyik sem lóg ki az adatpontok közül, a szegedi mérésből származó tranzitidőpont pedig tökéletesen illeszkedik az egyenesre. A perióduskorrekció $12 \cdot 10^{-6}$ nap=1,037 másodperc, ez a közel 400 periódus időintervallumban közel hét perces eltérést okoz. Mivel a vizsgált rendszerek közül a WASP-11b esetében adódott a legnagyobb különbség az adatbázis és a számított periódusértékek között, valamint az egyenes meredekségének hibája csak 24,4%-a perióduskorrekciónak, ezért a pontosítás mindenképpen szükséges.

23. ábra WASP-11b fedési időtartama; ETD-ben szereplő értékek (piros) és saját eredmények (fekete) ; lineáris (kék) illesztéssel

Tranzithossz változás (perc/periódus)	$0,01476 \pm 0,00805$
χ^2	2,0
Szórás	4,66

31. táblázat A WASP-11b tranzithossz diagram-illesztésének főbb adatai

A tranzithosszak diagramjára pillantva jól látszik a növekvő trend. Egyenest illesztve az adatpontokra a legnagyobb meredekség értéket kaptam az általam vizsgált exobolygórendszerek közül. Mindezt pedig megerősíti a szimultán mérések gyakorlatilag megegyező eredményei, melyek nagyon közel vannak az illesztett egyeneshez. Mivel csak kevés adatpont áll rendelkezésre és mindössze 400 periódus óta követik nyomon a WASP-11 rendszerét, ezért a változást nem lehet biztosra venni, ám mindenféleképp jelzésértékűnek tekinthető.

VIII. Eredmények összegzése

A mérésekre vonatkozó célkitűzéseimet részben sikerült teljesítenem. Tíz exobolygótranszítot figyeltem meg, ezek közül azonban csak két rendszert tudtam egynél többször vizsgálni. Bár törekedtem a már mért exobolygók ismételt megfigyelésére, ezt az időjárási viszonyok, illetve az olykor felmerülő technikai problémák gyakran megakadályozták. A mérések többségét a bajai 50 cm-es BART távcsővel végeztem, egy alkalommal pedig a szegedi 40 cm-es távcsövet használtam. A mérések minősége szinte minden alkalommal igen jó volt (ez ETD minőségi skálája alapján 1-3 osztályzatú), így kivétel nélkül elkészítettem a fotometriai kiértékeléseket. A számított differenciális fénygörbék alapján meghatároztam a fedések hosszát, valamint a tranzitok középidoőpontját. Ahol a jobb illeszkedés megkövetelte, módosítottam a bolygó- és csillag sugarak arányát, valamint az impakt paramétert.

A meghatározott fedési középidoőpontokkal kibővítettem az egyes exobolygók O-C diagramját, melyeket az ETD-ben szereplő megfigyelések értékei alapján készítettem el. Az adatpontokra lineáris és négyzetes függvényt is illesztettem. Az egyenes illesztése hat exobolygórendszerénél bizonyult használhatóbbnak, melyek közül a CoRoT-2b, a HD189733b, a Qatar-1b és a WASP-11b esetében pontosítottam az adatbázisokban szereplő periódusértékeket. A WASP-3b-nél az illesztett négyzetes polinom kis mértékben eltér az egyenestől, és bár elméleti számítások alapján a kis amplitúdójú változások is jelentősek lehetnek, egyelőre még nem nevezhető szignifikánsnak a periódus ingadozása. A tranzitok középidoőpontjainak ismeretében meghatároztam a fedések időtartamát is, majd a fentiekhez hasonló módon egyenes illesztéssel kerestem esetleges változásokat. Két esetben nem volt kimutatható jelentős trend az adatsorokban, míg a TrES-3b esetében a változás túl kicsi ahhoz, hogy ki lehessen jelenteni a valódiságát. Más a helyzet a HAT-P-23b-nél és a WASP-11b-nél, ám ezeknél a kevés adatpont okoz bizonytalanságot. A HD189733b és a WASP-3b esetében az illeszkedés jósága ugyan elmarad az ideálistól, azonban a számos adatpont (közte a saját eredményeim is) olyan nagymértékű változást mutatnak, hogy annak létezése erősen valószínű.

Összességében tehát négy exobolygórendszer esetében sejthető tranzitidőtartam-változás, egynél pedig erősen valószínűsíthető. Ezek megerősítésére, valamint ott, ahol esély mutatkozik még TTV kimutatására, további mérésekre van szükség. Megfigyeléseimet és kutatásomat ezért a jövőben is folytatni szeretném.

IX. Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik hozzájárultak dolgozatom elkészítéséhez.

Köszönettel tartozom témavezetőimnek: Bíró Imre Barnának a mérések elkészítésében és kiértékelésében nyújtott segítségéért; Borkovits Tamásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az analízis során használt programokat és segített ezek használatának elsajátításában; valamint Szatmáry Károlynak a szakmai tanácsokért és segítségéért munkám megfelelő prezentálásához. Köszönöm továbbá Vinkó Józsefnek, hogy kritikájával és tanácsaival hozzájárult eredményeim helyes bemutatásához.

Köszönöm a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Csillagvizsgáló Intézetnek, valamint a Szegedi Csillagvizsgáló Alapítványnak, hogy rendelkezésemre bocsátották a mérésekhez szükséges eszközöket.

Külön köszönöm Bíró Imre Barnának, Borkovits Tamásnak és Ordasi Andrásnak, hogy méréseiket felhasználhattam.

X. Hivatkozások

- [1] Campbell, B.; Walker, G. A. H.; Yang, S.: A search for substellar companions to solar-type stars; *Astrophysical Journal*, vol. 331, 1988, p. 902-921.
- [2] Hatzes, A. P. et al.: A Planetary Companion to gamma Cephei A; *Astrophys. J.*, vol. 599, 2003, p. 1383-1394.
- [3] Wolszczan, A.; Frail, D. A.: A planetary system around the millisecond pulsar PSR1257 + 12; *Nature*, vol. 355, 1992, p. 145-147.
- [4] Mayor, M.; Queloz, D.: A Jupiter-mass companion to a solar-type star; *Nature*, vol. 378, 1995, p. 355-359.
- [5] Butler, P. et al.: A Neptune-Mass Planet Orbiting the Nearby M Dwarf GJ 436; *Astrophys. J.*, vol. 617, 2004, p. 580-588;
- [6] Rivera, E. J. et al.: A $\sim 7.5 M_{\text{Earth}}$ Planet Orbiting the Nearby Star, GJ 876; *Astrophys. J.*, vol. 634, 2005, p. 625-640;
- [7] Dumusque, X. et al.: An Earth mass planet orbiting Alpha Centauri B; *Nature*, vol. 491, 2012, p. 207-211.
- [8] <http://exoplanet.eu/catalog/>
- [9] <https://www.cfa.harvard.edu/~gbakos/HAT/>
- [10] http://en.wikipedia.org/wiki/HATNet_Project
- [11] <http://ogle.astrouw.edu.pl/>
- [12] http://en.wikipedia.org/wiki/Trans-Atlantic_Exoplanet_Survey
- [13] <http://en.wikipedia.org/wiki/SuperWASP>
- [14] <http://smc.cnes.fr/COROT/>
- [15] <http://kepler.nasa.gov/>
- [16] <http://asterope.bajaobs.hu/bart/bart.php>
- [17] <http://astro.u-szeged.hu/>
- [18] <http://var2.astro.cz/ETD/index.php>
- [19] <http://iraf.noao.edu/>
- [20] Mandel, K; Agol, E. (2002): Analytic light curves for planetary transit searches; *Astrophys. J.*, vol. 580, p. 171-175.
- [21] Pejcha, O.: Exoplanet transit parameters from amateur-astronomers observations; <http://var2.astro.cz/ETD/FitProcedureDescription-Pejcha2008.pdf>

- [22] Borkovits T. (2009): Pontatlan csillagórák; Fizikai Szemle, 2009/2., p. 42.
- [23] Derekas. A. (2002): Fedési és pulzáló változócsillagok periódusvizsgálata; TDK-dolgozat
- [24] <http://szofi.elte.hu/~apal/astro/transit.php>
- [25] Bakos, G. Á. et al.: HAT-P-20b–HAT-P-23b: four massive transiting extrasolar planets; *Astrophys. J.*, vol. 742, 2011, p. 116.
- [26] <http://www.qatarexoplanet.org/>
- [27] Winn, N. J. et al.: The Transit Light Curve Project V. System parameters and stellar rotation period of HD189733; *Astronomical Journal*, vol. 133; 2007, p. 1828-1835.
- [28] Bakos, G. Á. et al.: A Stellar Companion in the HD 189733 System with a Known Transiting Extrasolar Planet; *Astrophys. J.*, vol. 641, 2006, p. 57-60.
- [29] <http://www.space.com/4060-clear-signs-water-distant-planet.html>
- [30] <http://simbad.u-strasbg.fr/simbad/sim-id?Ident=GSC00465-01282>
- [31] Maciejewski, G. et al.: Transit timing variation in exoplanet WASP-3b; *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society*, vol. 407, 2010, p. 2625-2631.
- [32] http://en.wikipedia.org/wiki/WASP-11b/HAT-P-10b#cite_ref-west08_3-0
- [33] Bakos, G. Á. et al.: HAT-P-10b: a light and moderately hot Jupiter transiting a K Dwarf; *Astrophys. J.*, vol. 696, 2009, p. 1950-1955.
- [34] Montalto, M. et al. (2012): A new analysis of the WASP-3 system: no evidence for an additional companion; *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society*; in-press [arxiv:1211.0218]